

8 november 1967
52e jaargang, no. 2618
verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Rijke boeren, arme landbouw

ROND de inaugurele rede van Prof. Dr. R. Tamsma ¹⁾ zijn enige misverstanden gerezen. De rede was boeiend en de behandelde materie belangrijk, zodat de pers er veel aandacht aan heeft besteed. Gezien de betekenis van een en ander voor politieke beslissingen is het gewenst enige kanttekeningen te plaatsen. Aan de hand van o.a. de C.B.S.-publikatie *Inkomensverdeling 1960* behandelt Prof. Tamsma de sectoriale en de regionale inkomensverdeling. Hij toont belangwekkende verschillen en laat onder meer zien hoe sommige gebieden met hun gemiddelde inkomen „achteruitrijden”, andere „accelereren”, „afremmen” of in de „overdrive” zitten ten opzichte van het algemeen Nederlandse gemiddelde.

Hier wil ik echter slechts de vergelijking bespreken van de inkomens in de landbouw met die in de industrie, en de twijfel die is gezaaid rond de industrialisatiepolitiek. Het „opzienbarende feit” dat „het landbouwinkomen in 1960 niet alleen 11⁰/₁₀ hoger was dan het Rijksgemiddelde uit alle soorten inkomen, maar zelfs 18⁰/₁₀ hoger dan het Nederlandse industrie-inkomen” (blz. 19) wordt door de auteur zelf wel enigszins verklaard. Op blz. 17 noemt hij namelijk de omvangrijke subsidies aan de landbouw: „In 1960 vormde het negatieve saldo van het Landbouwegalisatiefonds bijna 15⁰/₁₀ van het totaal der persoonlijke agrarische inkomens”.

In agrarische kring heeft men zich kennelijk enigszins bedreigd gevoeld door de stelling dat het agrarische bedrijf zo winstgevend zou zijn, mogelijk omdat zo'n gedachte een minder gunstig klimaat oproept voor subsidies. De boeren hebben gelijk als ze tegensputeren, want de winstgevendheid van landbouw en industrie dienen niet gemeten te worden aan het inkomen van belastingplichtigen in die sectoren.

Een veel betere indicator van de winstgevendheid is de toegevoegde waarde, bijv. per belastingplichtige. Deze geeft namelijk weer, wat het in de sector opgewekte inkomen is. In 1960 was de toegevoegde waarde (netto, marktprijzen) in de landbouw (incl. bosbouw en visserij) per belastingplichtige in deze sector f. 8.281. In de industrie bedroeg hij f. 10.136. Het inkomen per belastingplichtige dat de industrie met haar goederen wist voort te brengen, was derhalve 22 pCt. hoger dan dat van de landbouw. Wil men echter alleen kijken naar het inkomen dat landbouw en industrie voor de eigen groep wisten te verdienen: bij de landbouwinkomsten dus de subsidies optellen en van de industrie-inkomsten de indirecte belastingen aftrekken ²⁾, dan blijkt de landbouw in 1960 een gemiddeld inkomen van f. 8.928 opgewekt te hebben tegen de industrie f. 8.581, een resultaat dus (de toegevoegde waarde, netto, factorkosten) dat iets dichterbij dat van Prof. Tamsma ligt: de landbouw ligt nu 4 pCt. „voor” (maar bepaald nog geen 18 pCt.) ³⁾.

Mocht deze tegenstelling tot de gegevens der belastingformulieren intrigeren, dan bedenke men dat het verschil verklaard wordt door die inkomens die uit de industrie toevloeien aan anderen dan belastingplichtigen met hoofdberoep in de industrie. De industriële produkten brachten in 1960 f. 2 mrd. aan indirecte belastingen op; 43 pCt. van de winst van N.V.'s gaat naar de Staat, de rest van de winst wordt voor een belangrijk deel niet uitgekeerd aan belastingplichtige natuurlijke personen, maar wordt opnieuw in het bedrijf geïnvesteerd. Ten slotte komt de uitgekeerde winst *net als rente op obligaties en andere leningen* voor een groot deel terecht bij andere bedrijfsgroepen (bijv. banken en zelfs boeren!) en bij gepensioneerden en renteniers.

Prof. Tamsma zou mij nu kunnen tegenwerpen dat dit door de industrie opgewekte inkomen voor een deel niet in de streek blijft. Terecht stelt hij

→

INHOUD

Drs. P. G. Dekker:

Rijke boeren, arme landbouw 1115

D. Janssen:

Wetenschap en techniek in de Europese Gemeenschap 1116

Drs. M. C. Verburg:

Economische balans van het Deltaplan 1120

Drs. H. Jacobs:

De invloed van het loon op de efficiency der bedrijven (II) 1124

Drs. A. P. M. Brans:

De „time-lag” in de herstructurering van Zuid-Limburg 1130

Prof. Dr. C. D. Jongman:

Geld- en kapitaalmarkt.... 1135

Recente publikaties 1136

dan ook dat een regio een lager inkomen per inkomens-trekker kan krijgen als de bevolking zich uitbreidt. Echter, niet de industrialisatie maar het extra aantal mensen is dan de oorzaak van die daling van het gemiddelde inkomen. Zonder industrialisatie zijn er grofweg drie alternatieve mogelijkheden om de bevolkingsaanwas op te vangen:

1. de aanwas naar andere streken laten vertrekken, waardoor de lasten op die andere streken worden afgewenteld;
2. de aanwas tewerkstellen in de landbouw van de streek zelf, hetgeen het gemiddelde inkomen per inkomens-trekker nog sterker drukt dan tewerkstelling in de industrie. Immers, het marginale inkomen van de landbouwsector (bij extra arbeid) is lager ten opzichte van het gemiddelde inkomen dan bij de industrie. Dat de grond moeilijk vermeerderbaar is speelt daarbij natuurlijk een belangrijke rol;
3. de aanwas werkloos laten en steun laten trekken. Dit is de minst gunstige mogelijkheid.

In zijn rede laat Prof. Tamsma zien dat het eerste door mij hierboven gencemde alternatief (de aanwas naar andere streken laten vertrekken) voor de betrokken regio aantrekkelijker zou kunnen zijn dan industrialisatie. Voor de natie als geheel blijkt de industrie (gemiddeld) winstgevender te zijn dan de landbouw. De uittocht uit de landbouwsector maakt mijn becijfering niet minder plausibel. Het kan gebeuren dat het in de industrie gevormde inkomen voor een belangrijk deel naar andere streken afvloeit, waarbij de Staat (terecht) niet vergeten wordt. Dat is echter geen doorslaggevend argument tegen industrialisatie. Het inkomen van de gemiddelde agrariër moge heel redelijk zijn, met de landbouw gaat het niet zo best.

Conclusie: Prof. Tamsma heeft met zijn inaugurele rede twijfel gezaaid rond de industrialisatiepolitiek. Deze twijfel is ongegrond. Wel ligt het gemiddelde inkomen in de agrarische sector op een behoorlijk niveau, de winstgevendheid van de landbouw is echter geringer dan van de industrie. Voor een beoordeling is de toegevoegde waarde relevant en niet het inkomen per belastingplichtige. Voor een uitspraak over de bij bevolkingsaanwas te volgen politiek is een marginale analyse van de inkomens der verschillende sectoren nodig. Hoge of lage *gemiddelde* inkomens hebben hiervoor geen betekenis.

Groningen.

P. G. DEKKER.

¹⁾ *Intrigerende inkomens, een geografische benadering*, Meulenhoff/Noordhoff, Amsterdam/Groningen 1967, 28 blz., f. 2,75.

²⁾ Strikt genomen wordt het netto saldo opgeteld resp. afgetrokken.

³⁾ C.B.S.: *Nationale rekeningen 1964*, blz. 77, 78; *Inkomensverdeling 1960, Aanvullende gegevens*, blz. 50. Zou men de toegevoegde waarde berekenen per lid van de beroepsbevolking in de beide sectoren (C.B.S.: *Statistisch Zakboek 1966*, blz. 43), dan zou men een nog gunstiger beeld krijgen van de industrie t.o.v. de landbouw. Ik houd me hier liever aan de belastingplichtigen om de cijfers beter vergelijkbaar te maken met die van Prof. Tamsma.

Wetenschap en techniek

De noodzaak van een gemeenschap

EUROPA is op zoek naar een wetenschappelijke en technische politiek. Sedert enige tijd volgen de verklaringen van staatslieden, de dagbladartikelen en de wetenschappelijke gedachtenwisselingen elkaar op in versneld tempo. Op 11 maart 1967 heeft een interexecutieve werkgroep van de drie Europese Gemeenschappen de Ministerraden een memorandum voorgelegd, waarin wordt voorgesteld:

- om binnen het Comité voor economische politiek op middellange termijn, een werkgroep op te richten bestaande uit hoge ambtenaren, die in de lid-staten verantwoordelijk zijn voor de politiek inzake het wetenschappelijk en technisch onderzoek;
- dat deze groep tot taak zou moeten hebben de problemen te bestuderen die rijzen bij de voorbereiding van een gecoördineerde of gemeenschappelijke politiek inzake het wetenschappelijk en technisch onderzoek, en de maatregelen voor te stellen die het mogelijk maken met zulk een politiek van wal te steken, rekening houdend met de eventuele mogelijkheden voor samenwerking met andere landen;
- dat deze groep aan het Comité voor economische politiek op middellange termijn vóór oktober een eerste rapport zou voorleggen; opgemaakt volgens een bepaald plan.

Op dit ogenblik is het o.i. nuttig dat algemeen erkende experts op het terrein van het wetenschappelijk en technisch onderzoek in Europa hun stem laten horen. De wetenschappelijke problemen zijn ingewikkeld en complex voor hen die er niet in werden opgeleid en er niet mee hebben gekeefd. De mannen der wetenschap moeten dikwijls met lede ogen aanzien hoe slecht hun inbreng wordt benut en hoe hun ideeën verkeerd worden uitgelegd door hen die de politieke beslissingen nemen. Op initiatief van een particuliere groep zakenmensen en hoge ambtenaren uit de zes landen, hebben wij een kleine werkgroep samengesteld bestaande uit research-experts, hoogleraren, research-leiders in grote ondernemingen en hoge ambtenaren van nationale of communautaire instellingen voor wetenschappelijk onderzoek.

Sommige ideeën van deze kleine particuliere groep, waar iedereen vrijuit en in eigen naam zijn mening uitsprekt, worden in dit document overgenomen. Nochtans is alleen de schrijver verantwoordelijk voor de tekst. Wij stellen er prijs op onze dank te betuigen aan allen die hier hun ideeën, hun werk, hun tijd en hun steun geschonken hebben. Wij hopen dat deze overwegingen de leiders van Gemeenschappen en van naties, van openbare en particuliere instellingen en van universiteiten, mogen helpen

(I. M.)

Risicospreiding en deskundig beheer: aandelen

in de Europese Gemeenschap

pelijke politiek

De schrijver is ingenieur, Master in Business Administration (Harvard), voormalig Kabinetsattaché bij de Euratom-Commissie, Lector aan de Universiteit van Brussel en Directeur voor Research en Ontwikkeling bij Union Chimique-Chemische Bedrijven. Vooral in deze laatste hoedanigheid krijgt hij dagelijks te maken met de moeilijkheden en successen op het gebied van de technologische vernieuwing. Op verzoek van een groep van Europese industriëlen heeft hij een comité samengesteld van Europese research-experts om na te gaan hoe Europa erin zou kunnen slagen zijn technologische achterstand weg te werken. Dit artikel is de vrucht van dat gemeenschappelijk werk.

bij het gestalte geven en organiseren van een Europese wetenschappelijke en technische politiek. *Het is nog niet te laat, maar de tijd dringt.*

Gebreken

Wanneer men de inspanningen en de wetenschappelijke vooruitgang in de zes landen van de E.E.G. ontleedt, wordt men getroffen door enige onloochenbare successen, doch ook door zeer duidelijke gebreken. Dit is logisch: er wordt geen algemeen-globale politiek gevcerd, er zijn slechts deelinitiatieven. De staten hebben nog niet lang geleden het belang ingezien van een wetenschappelijke en technische politiek en eerst sedert kort hebben ze instellingen opgericht die er zich mee bezighouden. Frankrijk speelt hierbij een baanbrekende rol. Op Europees vlak bestaan er wel bilaterale of multilaterale plannen, doch geen globale politiek.

Op tweeërlei gebied schijnt men nochtans ver gevorderd t.o.v. het huidige peil der wetenschap. In de eerste plaats vindt ons universitair fundamenteel onderzoek, en dus de Europese opleiding van wetenschapsmensen, in heel de wereld waardering, zodat zelfs de Verenigde Staten hoogleraren en wetenschappelijke onderzoekers in Europa recruteran. In de tweede plaats zijn de scheikundige en farmaceutische ontdekkingen die vóór 1940 bijna een Europees en vooral Duits monopolie vormden, nog talrijk in Europa; na een zekere verschuiving ten gunste van de Verenigde Staten, blijft deze wetenschappelijke en technische sector een van de hoogst ontwikkelde van Europa in vergelijking met het mondiale kennisniveau op dit terrein.

Op menig ander gebied biedt het uitzicht helaas minder perspectief. Zo werd in 1963/1964 80 pCt. van de elektronische apparatuur door de Verenigde Staten voortgebracht. Waren medio 1966 in heel West-Europa ongeveer 7.800 computers in gebruik (Gemeenschap: 6.000), voor de Verenigde Staten bedroeg dit aantal 30.000.

Op het gebied van de ruimtevaart bracht de U.S.S.R. op 4 oktober 1957 de eerste satelliet in zijn baan, terwijl het eerste, en tot nu toe het enige Westeuropese land, nl.

Frankrijk, in 1966 volgde. Sedert 1965 gebruiken de Verenigde Staten een telecommunicatiesatelliet voor commerciële doeleinden, terwijl Europa de eerste pas over enkele jaren hoopt af te schieten. In de luchtvaart — behoudens enige Europese successen, zoals de *Caravelle* — staat de overmacht van de Amerikaanse civiele en militaire vliegtuigen als een paal boven water. Voor de aanwending van de kernenergie voor vreedzame doeleinden besteden de zes landen evenveel publieke geldmiddelen als de Verenigde Staten (omtrent \$ 800 mln. per jaar). Niettemin worden de meeste Europese kernreactoren voor de stroomvoorziening gebouwd in licentie van General Electric en van Westinghouse. Ten slotte betaalt West-Europa in totaal twee- tot driemaal meer dan de Verenigde Staten voor licenties van de Atlantische partner.

Deze technologische vertraging en achterstand is bedenkelijk om twee redenen. Ten eerste vormen nieuwe vindingen in het wetenschappelijk onderzoek een voorname motor van de economische groei. Welnu, de Zes hebben zeker behoefte aan die groei, niet alleen om het groeiend welzijn van hun bevolking te verzekeren, maar ook om een van hun belangrijkste uitstervende industrieën te vervangen, nl. de steenkoolindustrie. Ten tweede geraakt Europa, als gevolg van de technologische achterstand, meer en meer in een toestand van geestelijke en economische, en derhalve ook politieke, afhankelijkheid t.o.v. de Verenigde Staten; onze beste geleerden verlaten ons om te participeren in de grote uitvindingen daar; tussen 1956 en 1961 zijn jaarlijks gemiddeld 2.200 Westeuropese wetenschapsmensen en ingenieurs, d.i. 7 pCt. van de afgestudeerden van onze universiteiten, naar de Verenigde Staten vertrokken; 30 pCt. daarvan kwam uit Groot-Brittannië. De Europese economie geraakt meer en meer in handen van de Amerikanen: van 1958 tot 1964 werden er in West-Europa 3.070 Amerikaanse vennootschappen of vestigingen opgericht, waaronder 2.290 in de zes landen der Gemeenschap en 704 in de Europese Vrijhandelszone. Sommige Europese industrieën van de toekomst,

(I. M.)

VEREENIGD BEZIT VAN 1894

die in de voorste linie staan wat de industriële vooruitgang betreft, worden nu al beheerst door Amerikaanse vennootschappen: deze laatste beheersen 75 pCt. van de Europese computermarkt, 33 pCt. van de automobiël-industrie en 40 pCt. van de Engelse en Duitse petroleum-industrie.

Met het oog op deze zo onbevredigende Europese situatie menen wij dat het dringend nodig is een wetenschappelijke en technische politiek van de Zes op gang te krijgen. Daartoe willen wij trachten een beknopte inventaris op te maken van wat de Zes op dit punt bezitten, enige doeleinden te bepalen, om ten slotte het meer institutionele probleem ter sprake te brengen.

Totaalcijfers

In de tabel vindt men de totale uitgaven in 1963 voor speur- en ontwikkelingswerk in de zes landen van de Gemeenschap, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Het verschil in omvang tussen deze uitgaven in de Verenigde Staten en in de E.E.G. is sedertdien nog groter geworden.

Men kan naar voren brengen dat de Verenigde Staten een deel van deze uitgaven besteden aan militaire of paramilitaire doeleinden. Maar zelfs als men van deze \$ 17,5 mrd. de uitgaven voor defensie, voor ruimtevaart en voor kernenergie aftrekt, blijft er nog altijd een som over van meer dan \$ 10 mrd. Het verschil tussen twee gebieden met een bijna gelijke bevolking is opmerkelijk. Bovendien kwam in 1963 in de landen van de Gemeenschap slechts zowat de helft van het totaal der research-uitgaven terecht bij de industrie, terwijl dit aandeel 74 pCt. bedroeg in de Verenigde Staten en 61 pCt. in Groot-Brittannië. Dat de geldmiddelen die richting opgaan is van groot belang, want zodoende kan men het resultaat van het onderzoek veel sneller aanwenden voor industriële doeleinden. De praktische aanwending van onderzoekresultaten voor de markt kan aldus veel sneller gebeuren in de Verenigde Staten dan in Europa.

Vergelijkt men de percentages van de totale uitgaven voor rekening van de overheid met die van de industrie, dan komt men tot belangrijke uitkomsten. In 1963 werd in de Verenigde Staten 66 pCt. van de gezamenlijke uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling gedragen door de overheid. Van het totaal der uitgaven was 74 pCt. voor de industrie bestemd, d.w.z. dat $100 - 74 = 26$ pCt. buiten de industrie werd besteed, namelijk in universiteiten en nationale onderzoekcentra. Deze 26 pCt. van het totaal wordt door de Staat betaald. Aangezien de Staat 66 pCt. van de totale uitgaven draagt, betekent dit dat $66 - 26 = 40$ pCt. der gezamenlijke uitgaven voor speuren en ontwikkelingswerk (S. en O.) uit de staatskas komt en toevoelt naar de industrie, of met andere woorden, dat $40/66 = 60$ pCt. van 's Rijks uitgaven voor speur- en

Uitgaven voor speur- en ontwikkelingswerk in de E.E.G.

Totaal der uitgaven (publieke en particuliere) besteed aan het wetenschappelijk en technisch onderzoek in de landen van de E.E.G. in 1963

Landen	Totaal der uitgaven			Aandeel voor rekening van de overheid a) (in pCt.)	Aandeel van de industrie (in pCt.)
	in \$ mln.	in pCt. van het bruto nationaal produkt	per hoofd van de bevolking (in \$)		
België	128	0,9	14	37	57
Duitsland	1.130	1,3	20	40	—
Frankrijk	1.268	1,6	27	61	47
Italië (1963-1964) ..	242	0,4	4	55	55
Luxemburg (1964) ..	3,2	0,6	10	—	—
Nederland (1962) ..	229	1,7	19	35	—
E.E.G.	3.000	1,2	17	53	—
Groot-Brittannië ..	1.775	2,2	34	61	61
Verenigde Staten ..	17.531	3,1	94	66 b)	74

a) Rede uitgesproken door de heer Marjolin, Ondervoorzitter van de E.E.G., voor het Europees Parlement, op 18 oktober 1966, blz. 5.

b) Waarvan volgens de heer Marjolin $\frac{1}{3}$ voor defensie, $\frac{1}{3}$ voor de N.A.S.A. en $\frac{1}{10}$ voor de A.E.C. (Atomic Energy Commission).

Bron: Werkgroep van de E.E.G. Aangehaald in Document 107, 12 oktober 1966, Europees Parlement (Verslag-Schuyl).

ontwikkelingswerk ten goede komt aan de industrie. Een zelfde redenering leidt tot de conclusie dat in Groot-Brittannië $\frac{61 - 39}{61} = 36$ pCt. van de overheidsuitgaven

voor S. en O. wordt besteed aan de nijverheid. In de zes E.E.G.-landen daarentegen komt slechts ongeveer 50 pCt. van de totale geldmiddelen voor S. en O. uit de Staatskas, terwijl ongeveer 50 pCt. van het totaal ten laste komt van de industrie. Daaruit volgt dat de Staat bijna niets bijdraagt tot de kosten voor S. en O. in de nijverheid, althans minder dan 10 pCt.

Elk van de zes landen van de Gemeenschap heeft een eigen institutionele vorm gegeven aan de bestudering der wetenschappelijke problemen: hetzij in de vorm van een *Ministerie voor Wetenschappen*, hetzij een *Raad*, een *Comité* of een *Gedelegeerde commissie voor wetenschappelijk en technisch onderzoek*. Al naar gelang het land, is die instelling verschillend opgebouwd. Wat hier vooral dient onderstreept te worden is dat in elk der zes landen hoge ambtenaren een overzicht hebben van het geheel van de wetenschappelijke en technische problemen.

Wij hadden gehoopt een tabel te kunnen opstellen van de uitgaven per economische sector per land. We hebben het daartoe nodige statistisch materiaal helaas niet bijeen kunnen krijgen. Ze zouden van nut zijn geweest om te doen uitkomen voor welke sectoren de research-uitgaven ontoereikend, voldoende of buitensporig hoog zijn.

(I.M.)

administratie- problemen? besteedt ze uit!

Besteedt uw administratieproblemen uit. Aan Bedrijfsadministratiekantoor Holland N.V. Daar staan 2 computers tot uw beschikking. Met

ponskaart- en ponsbandinvoer. En met magneetband eenheden en verwisselbare schijvenpakketten. Efficiënt voor u! Wij zullen het u graag uitleggen en voorrekenen.

Bedrijfsadministratiekantoor Holland N.V., Coolsingel 49, Rotterdam. Tel. 010-116155. Centrum voor Elektronische Informatieverwerking.

Hiermee zal zich de werkgroep van de Gemeenschap ongetwijfeld moeten bezighouden.

Algemene doelstellingen

A. Hoofddoel is uiteraard nieuwe produkten en produktiemethoden te ontwikkelen om te voorzien in de behoeften van de landen van de Gemeenschap. Om dat doel te bereiken, zouden de nationale en communautaire overheidsinstellingen op allerlei wijzen hun invloed moeten laten gelden:

- op de verscheidene markten, door deze homogener te maken door de belastingen én de voorwaarden tot toetreding tot die markten te harmoniseren;
- op de ondernemingen, door de oprichting te bevorderen van grote ondernemingen en door bij voorkeur met Europese ondernemingen koopcontracten te sluiten in plaats van met derde landen;
- op het speur- en ontwikkelingswerk in de ondernemingen, door een deel van de financieringskosten ervan op zich te nemen;
- op het speur- en ontwikkelingswerk in het algemeen, door het onderzoekwerk te coördineren en door de wetenschappelijke informatie-overdracht van universiteiten en onderzoekcentra aan de ondernemingen te versnellen.

B. Een verhoogde financiering van S. en O. door de nationale overheden en de Gemeenschap is eveneens hoofddoel. Een ander programmapunt betreft het bestemmen en toewijzen van de geldmiddelen: men moet vermijden nieuwe nationale of gemeenschappelijke instellingen of centra voor research op te richten, daar die niet nauw genoeg verbonden zijn met de ondernemingen die het resultaat van de S. en O. moeten toepassen en omzetten in marktrijpe produkten. Er moeten dus meer geldmiddelen bij de ondernemingen terecht komen, en liefst langs een directe weg: men zou zich tot doel kunnen stellen (wat nog beneden de huidige toestand in de Verenigde Staten en in Groot-Brittannië blijft) dat 60 pCt. der totale uitgaven voor research en ontwikkeling uit de Staatskas zou komen, en dat 40 pCt. van de publieke uitgaven voor S. en O. aan de industrie ten goede zou komen. Dat zou betekenen dat 37,5 pCt. van de kosten voor S. en O. van de industrie uit de Staatskas betaald zou worden. Die 37,5 pCt. vormt natuurlijk een gemiddelde voor de nijverheid in haar geheel: de verhouding zou zeer verschillen van de ene nijverheidstak tot de andere (laag voor de ijzer- en staalen ook voor de textielnijverheid, hoog voor de elektronica en de luchtvaartindustrie).

C. De verhoging en de bestemming van de staatsgelden behoren volgens een coherent plan te worden bepaald, bijv. voortspuitend uit de studie van de politiek op middellange termijn, of uit een gedachtenwisseling tussen wetenschapsdeskundigen uit de zes lid-staten.

D. De keus van de onderwerpen van onderzoek zal moeten afhangen van de sectoren die men wil ontwikkelen en van die welke men kan ontwikkelen. Enerzijds zijn bepaalde sectoren van zulk strategisch belang, hetzij met het oog op de economische groei, hetzij wegens de voornaamste behoeften van de bevolking, dat men wel *genoodzaakt* is ze te bevorderen: elektronica en computers, snel vervoer (monorail, hovercraft, vliegtuigen), telecommunicatie (communicatiesatelliet voor directe uitzending), energie (inzonderheid kernenergie). In die sectoren moet men nu niet gaan namaken wat elders (bijv. in de Ver-

enigde Staten) al gedaan wordt; men moet geen man naar de maan sturen, doch een terrein van onderzoek kiezen dat van werkelijk belang is voor Europa. Anderzijds zijn de sectoren die men tot ontwikkeling kan brengen in hoofdzaak de huidige toekomstindustrieën, d.w.z. de zwaartepunten die verder ontwikkeld dienen te worden. Deze sectoren zijn door hun structuur uiteraard in staat zonder meer een aanzienlijke publieke hulp te absorberen en spoedig vruchten af te werpen. Dat is het geval bijv. met de chemische industrie.

Het is van belang de researchhulp daar aan te wenden, waar al praktisch S. en O. verricht wordt. Men kan niet wantrouwig genoeg staan tegenover de spectaculaire projecten die door de politici worden voorgestaan, meer uit prestige-overwegingen dan om te voorzien in een behoefte. Een researchprogramma moet een zeer groot aantal gebieden omvatten en wel in de eerste plaats die welke al operationeel zijn en contact hebben met de markt. De *theorie van de grote projecten* ziet er aantrekkelijk uit door haar eenvoud, doch ze voldoet niet en ze raakt niet altijd de ware problemen, die complex en weinig spectaculair zijn. Men mag er nochtans niet mee volstaan de belangrijke sectoren verder te ontwikkelen. Daarmee zou men gevaar lopen een zeker gebrek aan evenwicht nog te versterken, niet alleen tussen sectoren, maar ook tussen landen, daar deze in wisselende mate betrokken zijn bij de toekomstindustrieën. Dat vreest bijv. Italië, waar het wetenschappelijk en technisch peil ongetwijfeld lager is dan in Frankrijk en Duitsland.

E. De hulp aan S. en O. eindigt niet wanneer een patent is verkregen. Dikwijls komen de grote uitgaven eerst dan: de ontwikkeling (het uitwerken) brengt veel hogere kosten mee dan het laboratoriumwerk. Over de gehele lengte van de *technologische keten* bewegen de kosten zich in stijgende lijn: vrij of doelgericht fundamenteel onderzoek, toegepast onderzoek; ontwikkeling, massaproductie, het op de markt brengen van produkten en produktiemethoden. Men dient derhalve voor elk stadium de geschikte vorm te vinden voor ondersteuning: het verdelen van de financiering, versnelde afschrijving, financiering van het prototype met gedeeltelijke terugbetaling in geval van succes (overname van het risico), waarborg van aankoop van de eerste productieserie enz.

Doelstellingen voor de sectoren

Verscheidene sectoren verdienen onze bijzondere aandacht wegens hun betekenis op het Europese vlak; wij vermelden o.a.: de elektrische energie, het vervoer (lokaal en interlokaal), de moleculaire biologie, de oceanografie, de lucht- en waterverontreiniging enz. Zonder iets af te doen aan de betekenis van deze sectoren zouden we hier nochtans de aandacht willen vestigen op zes terreinen die beslissend zijn voor de toekomst van Europa. Twee daaronder vormen zwaartepunten die verder dienen te worden ontwikkeld om ze zodoende bij onderhandelingen met bepaalde derde landen te kunnen gebruiken als ruilobject: het gaat hier om het fundamentele onderzoek in universiteiten en onderzoekcentra en om de chemie. De andere vier daarentegen zijn Europa's zwakke punten; punten echter waar vooruitgang volstrekt noodzakelijk is voor de economische groei en de politieke strategie van Europa, nl.: computers, luchtvaart, ruimtevaart en kernonderzoek. Wat deze vier sectoren kenmerkt zijn de enorme kosten voor de bouw en ontwikkeling van de prototypen: geen enkel Europees land is rijk genoeg om zulke hoge kosten te dekken, zonder zijn economisch

evenwicht in gevaar te brengen, en geen enkel beschikt over een voldoende afzetmarkt.

Wij komen hiermee tot de conclusie dat een politiek van de Zes, ontworpen binnen de Gemeenschap, onontbeerlijk is om Europa een plaats te verzekeren van wereldrang op het terrein van de wetenschap, de techniek en de nijverheid. In elk van deze zes sectoren is een coherente politiek van de Zes onontbeerlijk, moeten de opvattingen gecoördineerd worden en oplossingen voorgesteld in de zin van de doelstellingen door ons aangeduid.

Hiermee wil niet gezegd worden dat alleen de zes omschreven sectoren de aandacht verdienen in de Gemeenschap. We herhalen wat we reeds zeiden: in de eerste plaats moet er binnen de Gemeenschap een gezamenlijke wetenschappelijke en technische politiek opgesteld worden die alle sectoren omvat, en dan in het bijzonder de zes genoemde.

Het institutionele aspect

Wij mogen niet volstaan met het formuleren van algemene en sectoriële doelstellingen, zoals die welke hierboven in grote lijnen werden aangeduid; er moet ook een instelling tot stand komen om die na te streven. En daar het hier gaat om een gemeenschappelijk doel voor de Zes, is het niet meer dan logisch dat bedoelde instelling op communautair vlak tot stand komt. We treden niet in bijzonderheden om uit te maken of het een permanent secretariaat moet zijn dan wel een algemene directie of een bestuur: daarover moeten de leiders der regeringen en der Gemeenschap beslissen. We willen slechts wijzen op de volgende punten welke in acht dienen te worden genomen:

1. Een hiërarchisch opgebouwde groep moet worden belast met de gemeenschappelijke wetenschappelijke en technische politiek. Deze groep moet onder leiding staan van één man en tot stand komen binnen de Europese Gemeenschap.

2. Deze groep moet in grote mate kunnen steunen op de instellingen voor een nationale wetenschappelijke politiek in de zes landen en op de grote industrieën die zich met wetenschappelijk onderzoek bezighouden. Het zal nodig zijn ambtenaren van de nationale instellingen, en industriële vertegenwoordigers dikwijls samen te brengen ten einde een gemeenschappelijke politiek uit te werken.

3. Deze groep kan terzijde worden gestaan door een Raad van Advies, samengesteld uit vooraanstaande figuren uit de wetenschappelijke en technische wereld in de zes landen: hoge research-ambtenaren, directeuren voor S. en O. in grote ondernemingen en hoogleraren.

4. De groep zou afdelingen moeten omvatten die verantwoordelijk zijn voor elke sector en inzonderheid voor elk der zes genoemde gebieden.

5. Die groep zou aan het werk moeten gaan met bescheiden middelen: weinig personen, weinig geld, maar veel intellect. Slechts de resultaten van de daar ontwikkelde ideeën en hun weerklank in de lid-staten zouden een geleidelijke uitbreiding van de hulpmiddelen mogen toestaan. Die groep zou tot eerste taak hebben een gemeenschappelijke wetenschappelijke en technische politiek tot in bijzonderheden uit te werken, overeenkomstig de hierboven geschetste doelstellingen. Na de goedkeuring van die politiek door de Ministerraad zou de groep, althans voor bepaalde sectoren, eigen middelen kunnen ontvangen. De groep zou tevens de gemeenschappelijke politiek moeten uitwerken tegenover derde landen (in het bijzonder t.o.v. de Verenigde Staten en Groot-Brittannië).

Brussel.

D. JANSSEN.

Economische balans

IN deel 6 van het rapport van de Deltacommissie is een economische balans van het Deltaplan opgenomen van de hand van Prof. Dr. J. Tinbergen. Deze is gedateerd op medio 1960. Zij is een aanpassing van een eerder door hem opgestelde balans, waarvan de intentie was gelegen in de afweging van de omvangrijke investeringen tegen de veiligheids- en economische waarden. Het economische offer (tekort) bleek niet te groot te zijn. De Staten-Generaal lieten zich door de hiernaast weergegeven, samengevatte balans van Tinbergen overtuigen en namen de Deltawet aan.

Inrichting Deltabekkens

Sindsdien zijn er grote veranderingen opgetreden, zowel in de technische en planologische concepties als in de sociaal-economische gegevens van Zuidwest-Nederland. Een nieuwe proeve van een balans is relevant. Het Deltaplan is gekomen op een punt waarvan geen terugkeer meer mogelijk is. Twee zaken zijn nog aan de orde. In de eerste plaats kan (theoretisch) de Oosterschelde nog als open riviermond gehandhaafd blijven, dus niet worden afgedamd. Belangrijker is dat over de inrichting en de aanwending van de Deltabekkens nog geen definitieve beslissing is genomen. Hieraan werkt een speciale commissie. Een nieuwe economische balans dient dan ook voor de Oosterschelde van twee alternatieven uit te gaan. Bovendien is het dus nodig te komen tot een economische waardering van de verschillende toepassingen. De balansmethode verdient trouwens navolging voor grote regionale plannen, zoals die voor de zeehavengebieden of het noorden van ons land zijn opgesteld. De verhouding tussen kosten en baten heeft te weinig aandacht, terwijl toch juist de opeenstapeling van rijpe en onrijpe ontwikkelingsprogramma's het grote gevaar van inflatie langs de weg van de overheidsinvesteringen inhoudt. Voor een investeringsbewaking beschikt de regionale economie over nuttige instrumenten.

Kosten-batenratio

Een economische balans voor een ontwikkelingsplan als het Deltaplan is een vorm van een kosten-batenanalyse, geeft de verhouding tussen *input* en *output* aan en kan aldus bijdragen tot maximalisatie van het inkomen of tot de efficiency van openbare investeringen. Zij snijdt door vele disciplines heen en verschaft een „multi-purpose”-project een (niet: zijn) referentiekader. De verschillende baten of lasten zijn immers vaak tegenstrijdig: visserij, zoetwatervoorziening met verschillende toepassingen, getijcentrale, landaanwinning, landbouw, industrie, recreatie, veiligheid, esthetische waarden, verkeerswaarden en scheepvaart.

De kosten zijn vrij exact te benaderen, alhoewel de toerekening van de algemene voorzieningen aan bepaalde baten problemen stelt. De baten moeten indirect worden berekend: welk is het verschil in het nationaal inkomen met en zonder het project. Een extra moeilijkheid hierbij is het vaststellen van de secundaire, geïnduceerde voordelen.

Regionale ontwikkelingsprogramma's per sector zijn kortzichtig. Een integrale benadering is met het oog op de

van het Deltaplan

*Economische balans van het Deltaplan (1960)
naar Prof. Dr. J. Tinbergen
(bedragen in miljoenen guldens)*

LASTEN		BATEN	
A. Werken en uitgaven veiligheid		A. Primaire voordelen	
1. Werken Deltawet art. 1-3	1.650	3. Vermindering onderhoudskosten	85
2. Renteverliezen, schade, onvoorzien	150	Nadelig saldo	1.715
Totaal A	1.800		1.800
B. Bijkomende werken		B. Bijkomende voordelen	
1. Landaanwinning, wegen, bruggen, lozingen, havens e.d.	150	2. Landaanwinning	125
Voordelig saldo	300	3. Verkeer	125
Totaal B	450	4. Opheffing verzilting oppervlaktewater	160
		5. Openbare voorzieningen, zoetwatervisserij, onvoorzien	40
Totaal werken uitgaven	1.950	Totaal voordelen	535
		Netto baten opheffing verdroging en recreatie	300
		Nadelig saldo	1.115
Totaal-generaal	1.950	Totaal-generaal	1.950

interdependentie van de baten vereist. Men denke bijvoorbeeld aan de aanwending van de zoetwaterbekkens. Voorts levert integratie de voordelen van produktie op grote schaal op, zoals bijvoorbeeld bij de inrichting van grote recreatieparken of bij bevloeiing.

Het marktmechanisme levert in deze omstandigheden geen uitsluitsel. In de eerste plaats gaat het om behoeften waarvoor geen marktindicatie aanwezig is en waarvoor geen vergoeding kan worden gevraagd, zoals bij de post veiligheid. Toch (en daarom) moet hier voor onder- en overwaardering worden gewacht, omdat dit bepaalde aanwendingen zou hypertrofieren.

Op het doorlichten van de interdependenties is al gewezen. Deze kunnen een positief en een negatief effect hebben, zoals in het geval van beschermende planologische bestemmingen blijkt. Voorts zijn de verschillende onderdelen van grote werken vaak ondeelbaar, is er sprake van complementaire produktie en van gemeenschappelijke kosten. Ook het verschijnsel van substitutie doet zich voor: getijcentrale contra veiligheid of zoutbezwaren. Ten slotte doet een rivierbekkenprogramma „migrating resources” ontstaan, zoals ten aanzien van de lokatie van zeehavens.

Een geïntegreerd „multi-purpose”-project vraagt dus om speciale economische analyses, is een middel tot maatschappelijke interventie en gaat de gebruikelijke geografische en administratieve gebiedsindelingen te buiten. Het

getuigt van het besef dat de natuurlijke hulpbronnen beperkt zijn en dat zij maximaal moeten worden aangewend. Hetzelfde geldt voor de kapitaalfactor.

Calculatiemethode

De methode die Tinbergen heeft gevolgd, stelt tegenover de investeringen de gekapitaliseerde netto baten, voor zover de laatste toe te rekenen zijn aan het Deltaplan. Beloningen van produktiefactoren die in andere aanwendingen hun waarde hebben, worden dus uitgesloten, zoals lonen, rente en grondstoffen. Bij alle posten springt dit in het oog of het nu om verkeer, recreatie, visserij of zoetwater gaat; de „overschotwaarde” is veel geringer dan de bruto waarde. Aan de debetzijde staan de kosten van de primaire en secundaire werken, de schade aan de visserij toegebracht en de renteverliezen.

Tinbergen kapitaliseerde op basis van een interest van 4 pCt. Gezien de seculaire ontwikkeling is het percentage thans op 6 gebracht. De keuze van de rentevoet is zeer belangrijk. Gebruik van een te lage voet zou kunnen leiden tot een overschatting van de toekomstige opbrengsten en een verspilling van kapitaal. Een te hoog percentage voert tot een onvoldoende benutting van de natuurlijke hulpbronnen. Een genuanceerde benadering vergt verschillende percentages al naar gelang de periode van fructificatie (*opportunity costs*).

De balans is conservatief opgezet. Verschillende posten zijn niet gewaardeerd, zoals de recreatie in de Oosterschelde, de verkeerswaarde van de Oosterscheldedam, de zoetwatervoorziening van de landbouw en de reserve zoetwater. In het algemeen is de situatie omstreeks 1980-1985 in ogenschouw genomen. Dan zullen bijvoorbeeld de verbindingen „ideaal” zijn.

De posten zijn nationaal-economisch gewaardeerd. De vraag, hoe de kosten en baten over de economische subjecten verdeeld moeten worden, is hier niet ter zake. De grootte van een post geeft evenmin aan hoe groot te zijner tijd de verplichtingen zullen zijn. Zo kan de schadevergoeding van de visserij veel hoger zijn dan de post schade op de balans. Wie een uitkering krijgt, zal daarvoor immers een nieuwe rendabele aanwending zoeken.

Beperkteid van de methode

Niet-economische waarden kunnen niet tot uitdrukking worden gebracht, zoals sociale implicaties (ondergang van de visserij), de natuurbescherming, de opheffing van regionale achterstand enz. Men moet de balans dus zien als een economische norm, die aangeeft welke offers men voor niet-economische waarden moet brengen.

Een vergelijking met balansen voor andersoortige projecten stuit op bezwaren. De schatting van de indirecte effecten is namelijk zeer moeilijk en arbitrair. Voor het ene project kunnen zij groter zijn dan voor het andere. Bovendien vraagt insluiting van regionale repercussies aan de creditkant om soortgelijke overwegingen voor de debetzijde. De noodzakelijke symmetrie zou anders verloren gaan.

In de nevenstaande balans is het probleem van de kostenallocatie nauwelijks aan de orde gekomen. De dam voor een getijcentrale zou ten dele aan het verkeer, ten dele aan de recreatie kunnen worden toegerekend. Men kan dit bijvoorbeeld doen door middel van de verhouding tussen de directe en indirecte baten van de verschillende posten en door de ratio van de kosten voor alternatieve „single-purpose“-plannen te calculeren.

De kosten-batenanalyse moet (dus) worden aangevuld met andere onderzoekstechnieken, zoals de regionale „input-output“-analyse, vestigingsplaatsonderzoek (zeehavens!), multiplier-analyses. Deze leiden samen tot alomvattende ontwikkelingsplannen. Ciriacy-Wantrup merkt op dat kosten-batenonderzoekingen toch hun waarde hebben: „immers de pressiegroepen werken ook met pseudocargumenten“.

Conclusies uit de balans

1. Tinbergen kwam tot een nadelig saldo van f. 1.115 mln., die gecompenseerd werden door de actuarisch gewaardeerde veiligheid (in 1954 gesteld op f. 150 mln. tot f. 400 mln., al naar gelang de omvang en het tijdstip van de „volgende“ ramp) en verschillende immateriële factoren. Wij komen tot een nadelig saldo van f. 395 mln. bij afsluiting en een van f. 660 mln. zonder afsluiting van de Oosterschelde. De veiligheid bij afsluiting van de Oosterschelde is bovendien veel groter.

2. Het verminderde tekort in zeven jaar toont aan welke grote veranderingen er hebben plaatsgevonden. Vooral de post verkeer is hiervoor verantwoordelijk. Het verkeer heeft zich veel sterker ontwikkeld dan wij konden vermoeden. Hierin weerspiegelt zich de grote economische waarde van de ontsluiting van het Deltagebied.

3. Zeer opvallend is het grote batige saldo van de bijkomende werken. Het Deltaplan op zichzelf is verre van rendabel. Betrekkelijk geringe extra investeringen leveren echter een zeer groot profijt op (op f. 825 mln.: f. 2.600 mln.). Dit is een belangrijke indicatie voor het beleid. „Aankleding“ van de deltawerken is ook financieel-economisch een aantrekkelijke zaak.

Verdere overwegingen

4. De omvangrijke post zoetwaterbaten (B. 6) duidt aan dat bij een verdere ontwikkeling van de zeehavens in Zuidwest-Nederland de kosten van verzilting, die hierdoor eventueel ontstaan, moeten worden ingecalculeerd.

5. De afsluiting van de Oosterschelde betekent dat daar geen zeehaven kan worden geprojecteerd. Trouwens, de bereikbaarheid uit zee zou alleen ten koste van grote offers verwezenlijkt kunnen worden en geulen loodrecht op de kust zouden het kustbeeld verstoren. Ten slotte bieden de zeehavens aan de Westerschelde en in het Reimerswaal voldoende ruimte. Het Reimerswaalplan zou zelfs aanmerkelijk kunnen worden vergroot.

6. Een westelijk bekken in de Oosterschelde ten behoeve van een getijcentrale zou onze balans enigszins verstoren. Een nadeel zou namelijk zijn dat de aanliggende landbouwgronden door de extra opzet van zout water via kwel meer van verzilting te lijden zouden hebben.

7. Een niet vermelde post is de betekenis die de Delta-verbindingen hebben voor de centrale vaste Westerschelde-verbinding. De laatste zou zonder doorverbindingen veel later actueel worden. Het meerdere — vooral internationale — verkeer kan derhalve aan het Deltaplan en de Zeelandbrug worden toegerekend. Het bedraagt enkele

*Economische balans van het Deltaplan *) met (I) en zonder (II) afsluiting van de Oosterschelde (beide exclusief werken ten noorden van de Rotterdamse Waterweg en de Lek en ten zuiden van de Westerschelde). Bedragen in miljoenen guldens (prijspeil 1966)*

LASTEN	I		II		BATEN	I		II	
A. Werken en uitgaven veiligheid					A. Primaire voordelen				
1. Werken dijkverhoging			400		4. Vermindering onderhoudskosten ..	110	75		
2. Afsluitingswerken Deltawet art. 1-3 ..	2.060	1.540			Nadelig saldo voor A.	2.170	2.065		
3. Renteverliezen, schade, onvoorzien	220	180			Totaal A	2.280	2.140		
Totaal A	2.280	2.120							
B. Bijkomende werken					B. Bijkomende voordelen				
1. Landaanwinning ..	50	50			5. Landaanwinning ..	50	50		
2. Voorzieningen waterhuishouding ..	225	80			6. Voordelen zoetwatervoorziening ..	600	150		
3. Wegen en bruggen ..	500	500			7. Verkeer	1.600	1.600		
4. Overheidssubsidie recreatie	50	50			8. Private netto voordelen recreatie ..	250	250		
Voordelig saldo voor B.	1.775	1.385			9. Openbare voorzieningen, zoetwater-visserij, onvoorzien ..	50	15		
Totaal B	2.600	2.065			10. Voordeliger uitvoering Reimerswaalplan	50	—		
					Totaal B	2.600	2.065		
Totaal werken en uitgaven	3.105	2.800			Totaal voordelen	2.710	2.140		
Totaal batig saldo					Totaal nadelig saldo ..	395	660		
Totaal-generaal	3.105	2.800			Totaal-generaal	3.105	2.800		

P.M.: De grotere veiligheidswaarde van een afgesloten Oosterschelde is niet in rekening gebracht.

*) Bij de samenstelling van de balans werd veel medewerking ondervonden van de heren Drs. E. F. Scholte Ubijng en W. Metselaar van de Rijkswaterstaat en van de heren Drs. C. de Schipper en Drs. S. P. van der Zee, beiden econoom bij het Economisch Technologisch Instituut voor Zeeland. De auteur is verantwoordelijk voor de balans.

tientallen miljoenen guldens per jaar of enkele honderden miljoenen guldens gekapitaliseerd.

8. Deze balans mag niet worden opgevat als het beslissende argument dat alles zou moeten worden uitgevoerd. Het gaat erom aan te geven wat de kosten zijn van andere oplossingen die men om landschappelijke, sociale en planologische redenen zou prefereren. Zo kan men aflezen wat openlaten van de Oosterschelde zou kosten. De beslissing hiertoe ligt in handen van de beleidsorganen.

9. In Zuidwest-Nederland groeit een veld van nieuwe economische krachten waarin de Randstad, West-Brabant en Zeeland (met daarachter België en Frankrijk) uitstralen en participeren. De grote waterstaatswerken, waartoe men ook de verbreding van het kanaal Terneuzen-Gent, de havens van Terneuzen en Vlissingen-Oost, het Reimerswaalplan en het Schelde-Rijnkanaal mag rekenen, vormen een „multi-purpose“-project van Europese allure. Het ruimtegebrek en de overbevolking in ons land, met name aan de Noordzeekust, nopen tot een optimale exploitatie. De economische balans dient daarom bij voortdurend te worden bijgehouden. De krachtige nationaal-economische groeiprocessen zullen over bijvoorbeeld tien jaar in een nog veel gunstiger beeld

voor het Delta-gebied resulteren. Dit zal tot uiting komen in de posten zeehavens en industrie, recreatie, tuinbouw, bevolkingsgroei en verkeer.

Middelburg.

Drs. M. C. VERBURG.

BIJLAGE

Toelichting balans 1967

A. Primaire werken en uitgaven

1. Werken dijkverhoging.

Geval II: 225 km à f. 1,8 mln. per km.

2. Afsluitingswerken Deltawet art. 1-3.

Post I is uit de Rijksbegroting van Verkeer en Waterstaat 1967, Memorie van Toelichting III en IV, no. 4.

Drie-eilandenplan	f. 87 mln.
Afdamming Haringvliet	640 „
Afdamming Volkerak	240 „
Afdamming Brouwershavense Gat	210 „
Voorzieningen Oosterschelde in verband met Volkerakwerken	60 „
Versterking hoogwaterkeringen	300 „
Officieuze raming afdamming Oosterschelde (f. 500 mln. à 550 mln.)	523 „
	f. 2.060 mln.

Post II geeft dezelfde bedragen zonder de afsluitingskosten voor de Oosterscheldedam.

3. Renteverliezen, schade, onvoorzien.

Het renteverlies voor post I is 6 pCt. over de helft van f. 2.060 mln. Dit is f. 62 mln. Bij Tinbergen bedroeg deze post zonder renteverlies f. 135 mln., hetgeen thans 30 pCt. hoger zal zijn of f. 156 mln. Het totaal is afgerond op f. 220 mln. Voor post II moeten wij hiervan een bedrag voor de visserijcultures aftrekken, omdat dan de Oosterschelde openblijft (voorts is het renteverlies dan f. 4 mln. lager). De oosterschade is echter in beginsel vergoed. Vele kwekers bedrijven andere activiteiten, zoals champignons kweken. Afsluiting van de Oosterschelde maakt voor deze post aanmerkelijk minder uit dan uit de vroegere produktie-cijfers zou blijken. In feite zou men alleen de ondernemerswinst (niet het loon) van de huidige kwekers moeten nemen.

De waardevermindering van onroerende goederen en schepen voor de mosselproductie is gesteld op f. 3 mln. Voor het bedrijfsrendement van de mosselproductie nemen wij een gemiddelde jaarlijkse produktie van 300.000 mosselton met als netto rendement f. 2 per ton. Dit is f. 600.000 per jaar of f. 10 mln. gekapitaliseerd. Voor verplaatsing van de mosselconservenindustrieën nemen wij f. 3 mln., voor de compensatie van de gemeenschappen (dorp Yerseke enz.) f. 2 mln. Tot hertoe komen wij op f. 18 mln. Voor de inrichting van een verwaterplaats (in 1958 f. 5 mln. à f. 6 mln.), de overblijvende oosterschade en de wegvallende kust- en andere visserij ronden wij dit bedrag af op f. 36 mln. Met de post minder renteverlies bij niet-afsluiting komen wij op een bedrag van f. 40 mln. dat wij besparen op de afsluitingskosten (post A. 3. II vgl. met I).

4. Vermindering onderhoudskosten.

Bij Tinbergen belooft post I f. 85 mln. Een vermeerdering met 30 pCt. geeft f. 110 mln. Voor post II ligt het ongeveer een derde lager, omdat er 225 km Oosterscheldedijk is op een totaal van 700 km waterkering.

B. Bijkomende werken en voordelen

I en 5. Landaanwinning.

Verondersteld is dat de kosten van landaanwinning gelijk zijn aan de waarde van de gewonnen goede landbouwgronden, t.w. f. 12.500 per ha. In de Oosterschelde is weinig landbouwgrond te winnen. Het Reimerswaalplan wordt immers zeehavengebied. Bij Tinbergen was 10.000 ha geschikt voor inpoldering. Voor het Reimerswaalplan en het Grevelingenproject (het laatste voor de recreatie) wordt 6.000 ha afgetrokken. Het maakt voor deze post geen verschil of de Oosterschelde wel of niet wordt afgesloten.

2. Voorzieningen waterhuishouding.

Voor post I zijn deze gesteld op gemiddeld f. 450 per ha, berekend over 50.000 ha tuinbouwgrond (zie post 6). Dit betreft publieke en particuliere infrastructurele voorzieningen. Voor 170.000 ha te bevoeien landbouwgrond is geen bedrag opgenomen, evenmin als voor de corresponderende post voordelen (B. 6.). Verondersteld is dat de kosten en de baten in evenwicht zijn, dat er dus geen netto voordeel is.

Met een open Oosterschelde (II) is het zoetwaterbekken ruim 35 pCt. van het totale Deltameer (22.440 van 60.000 ha). De kosten zijn daarom onder 2. II gesteld op 35 pCt. van die onder 2. I.

3. Wegen en bruggen.

In beide gevallen (I en II) zijn de investeringen in de Zeelandbrug, de Haringvlietbrug, de Beneluxtunnel en de nieuwe tunnel onder de Oude Maas opgenomen. Verder de aansluitende wegen, een extra dam over de Grevelingen en een extra brug over het Haringvliet. Wij werken bij de verkeersprognose voor omstreeks 1980 immers onder „ideale” verkeersomstandigheden. De Rotterdamse ruit is niet aan de deltawerken toegerekend, omdat deze — in ieder geval vóór 1980 — toch noodzakelijk zou zijn.

4. Overheidssubsidies recreatie.

Onder I en II is dezelfde post genomen, daar aangenomen is dat eventueel te omkaden gebieden in de Oosterschelde geen netto voordelen opleveren. Uitgegaan is van het Zeeuwse meerjarenplan, met inbegrip van de Grevelingen, dat ruim f. 200 mln. bedraagt (de Grevelingen alleen f. 175 mln.). Een vierde deel is onrendabel. Hoe dicht bij Rotterdam, hoe rendabeler en hoe beter verkoopbaar de gronden zijn. Als landaanwinning is gesteld op f. 1,25 per m² aan investeringen is hierop „winst” te maken. Deze valt onder B. 8. De algemene „aankleding” is echter à fonds perdu.

5. Landaanwinning.

Zie B. 1.

6. Zoetwatervoorziening.

Voor 50.000 ha nieuwe tuingrond is onder post I een waarde berekend van f. 1 mrd. Als landbouwgrond heeft zij een waarde van ongeveer f. 600 mln. De waardevermeerdering is f. 400 mln. Onder II is hiervan ruim 35 pCt. opgenomen; zie onder B. 2. II.

Voor de voorziening met industriewater van de Zeeuwse zeehavens en Reimerswaal is gerekend op 200 mln. m³ per jaar aan het eind van de eeuw. De waarde aan de bron is 6 cent per m³ voor ongezuiverd water. Dit geeft f. 12 mln. per jaar, of gekapitaliseerd f. 200 mln. Het meerdere zoete water is een reserve voor ontwikkeling, maar niet gewaardeerd.

7. Verkeer.

Het verkeer is geraamd voor 1965 alsof er „ideale” aan-

(I.M.)

BELEG INTERNATIONALAAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONALAAL

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

sluitingen zouden zijn (verkortingen van 15 tot 40 km). De belangrijkste categorieën zijn (in mln. auto's per jaar)

	(1)	(2)	(3)
West-Brabant-Randstad	3,9	1,5	15
Flakkee-Randstad	0,4	1,5	20
Schouwen-Randstad	0,3	0,5	40
Midden-Zeeland-Randstad	1	1,2	40
Totaal	5,6	4,7	
Gewogen kilometerbesparing	21	25	

- (1) = Werkelijke verkeer 1965 in mln. auto's.
 (2) = Extra verkeer onder ideale omstandigheden.
 (3) = Kilometerbesparingen.

De kilometerbesparing is als volgt berekend:

kolom 1:

$$5,6 \text{ mln.} \times 21 \times f. 0,15 = f. 17,6 \text{ mln.}$$

kolom 2:

$$4,7 \text{ mln.} \times 25 \times f. 0,15 \times \frac{1}{2} a = f. 8,8 \text{ mln.}$$

- a) Aannemende dat de 4,7 mln. extra auto's een voordeel hebben dat een schaal doorloopt van nihil tot f. 3,75 (25 × 0,15). Met andere woorden, elke additionele afstandsbesparing geeft een extra verkeer, tot dat bij 25 km juist de 4,7 miljoenste auto er bij komt. De „eerste” extra automobilist heeft dus een voordeel van f. 3,75, de „laatste” heeft geen voordeel. De kilometerprijs is gesteld op de verhouding 3 personen- en 1 vrachtauto's.

De tijdsbesparing is als volgt:

kolom 1:

$$5,6 \text{ mln.} \times \frac{21}{75} b \times \frac{1}{2} c \times f. 2,57 d = f. 2 \text{ mln.}$$

kolom 2:

$$4,7 \text{ mln.} \times \frac{25}{75} \times \frac{1}{2} \times \frac{1}{2} a \times f. 2,57 = f. 1 \text{ mln.}$$

- b) Snelheid 75 km per uur.
 c) Aannemende dat de helft betrekking heeft op productief verkeer, de helft op recreatie. Zo ook bij Tinbergen.
 d) In navolging van een rapport over het spoorvervoer Amsterdam-Den Haag is de tijdsbesparing gewaardeerd op het netto gemiddelde loon, of f. 7,90 bruto per uur minus belastingen, sociale lasten enz.

Het totale verkeersvoordeel in „1965” wordt aldus f. 17,6 mln. + f. 8,8 mln. + f. 2 mln. + f. 1 mln. = f. 29,4 mln. Hiervan wordt afgetrokken f. 1 mln. voor de door het pontgebruik bespaarde kilometrage. Daarbij opgeteld komt f. 3,4 mln. voor de exploitatie van de (nu opgeheven) veerdiensten, namelijk voor ruim 1 mln. auto's (bij Tinbergen was dit f. 1½ mln.). Er ontstaat dus een eindbedrag van f. 31,8 mln. Dit wordt voor de verkeersgroei verdrievoudigd en gekapitaliseerd en levert een eindbedrag op van ongeveer f. 1.600 mln. Voor de Oosterschelddam is geen verkeerswaarde opgenomen.

8. Private netto voordelen recreatie.

Er is voor de posten I en II een berekening gemaakt van 5 mln. overnachtingen en 8 mln. dagrecreatiedagen (in 1966 had Zeeland ruim 4 mln. overnachtingen). Deze leveren bruto f. 65 mln. en f. 25 mln. of f. 90 mln. op. Hiervan mag niet het ondernemers- en arbeidsloon worden genomen, omdat dit een waarde is die elders ook kan worden gerealiseerd. Genomen is ruim 15 pCt. voor ondernemerswinst en betere bezetting van de bestaande produktiekrachten, of ongeveer f. 15 mln. per jaar. Gekapitaliseerd: f. 250 mln. Voor de afgesloten Oosterschelde is geen recreatiewaarde opgenomen.

9. Openbare voorzieningen, zoetwatervisserij, onvoorziën.

I. Bij Tinbergen f. 40 mln., plus 30 pCt. geeft f. 50 mln.
 II. Idem f. 10 mln., plus 30 pCt. Afgerond op f. 15 mln. Handhaving van de mosselcultures is onder A. 3. II. ondergebracht.

10. Voordeliger uitvoering Reimerswaalplan.

Voor post I op een totaal investering van f. 250 mln. geschat op f. 50 mln.

Enige literatuur:

- John V. Krutilla, Otto Eckstein: *Multiple Purpose River Basin Development*, Baltimore 1958.
- Walter Isard, John H. Cumberland, ed.: *Regional Economic Planning. Techniques of Analysis for less developed areas*, O.E.C.D., Parijs 1961.
- United Nations: *Integrated River Basin Development*, New York 1958.
- George S. Tolley, Cleon Harrell: „Extensions of Benefit-Costs - Analysis”, in *American Economic Review*, mei 1962, blz. 459 e.v.
- S. V. Ciriacy - Wantrup: „Benefit - Cost Analysis and Public Resources Development”, in *Journal of Farm Economics*, november 1955, blz. 676 e.v.
- *Zeeuws Tijdschrift*, no. 3/4, 1967, waarin bijdragen van Ir. P. Santema over de waterhuishouding in het Deltagebied en van Ir. H. Corver over land- en tuinbouw in het Deltagebied.

De invloed van het loon

II. Ondernemen, loonniveau, investeren*

EEN verhoudingsgewijs laag loonpeil heeft als consequentie dat de winstmogelijkheden voor de onderneming groter zijn. Het is echter de vraag of de ondernemingen de situatie ten volle zullen uitbuiten. Zij kunnen met een bepaald winstniveau tevreden zijn. Een hoger loon betekent dat zij ter handhaving van het winstniveau met de bestaande produktiefactoren een grotere prestatie moeten leveren, als zij tenminste niet in staat zijn de loonstijging aan de afnemers door te berekenen. Een lager loon betekent niet alleen dat gemakkelijk winst kan worden gemaakt, doch ook dat desiderata op het gebied van marktaandeel en omzet gemakkelijker kunnen worden bereikt, daar het prijspeil lager kan zijn. De veronderstelling dat de bedrijven steeds zo efficiënt mogelijk werken, wordt derhalve uitdrukkelijk terzijde gesteld.

In het volgende wordt nagegaan hoe de bedrijven en de mensen in de bedrijven op een laag loonniveau zullen reageren. Dit vereist een schetsmatige beschrijving van de bedrijfsproblemen en van het gedrag van de mensen (en groeperingen) in het bedrijf.

Efficiency en aanpassingen

Mate van veranderingen in de onderneming.

Het aantal van te voren vaststaande verbeteringen is gering. Bij de meeste aan de orde zijnde veranderingen zullen de volgende belemmeringen voorkomen: de noodzaak tot verandering van een bestaande situatie wordt verschillend beoordeeld; omtrent de oorzaak van een ongewenste situatie en over de soort van wenselijke veranderingen staat geen eenstemmigheid; de repercussies van een verandering op andere gebieden worden niet geaccepteerd en het resultaat van een verandering is moeilijk te overzien. Bij het pragmatisch ingestelde bedrijfsleven zal het „geen veranderingen in een winnend team” het aantal veranderingen beperken. Bij lagere winstmogelijkheden bestaat er de dwang tot verandering en aanpassing en tot het zoeken naar verbeteringen. De noodzaak tot veranderingen wordt door de betrokkenen erkend, indien de behaalde of te behalen resultaten in de bestaande situatie onvoldoende zijn. Op grond van dit in de praktijk doorslaggevende motief der financiële resultaten kan derhalve op de loyale medewerking van het personeel worden gerekend. Zonder deze positieve houding van de medewerkers is de toekomst van veranderingen précair.

Kostenbewaking.

In vele (meestal produktie-)afdelingen is de hoeveelheid afgeleverd werk kwantitatief bepaalbaar, terwijl de uitgaven met enige goede wil ook kwantificeerbaar zijn. Daar is derhalve de kostenbewaking niet bijzonder gecompliceerd. Bij hogere winstmogelijkheden zullen de normen (tarieven) echter wel aan de ruime kant kunnen zijn. Daarnaast is er werk, waarbij het aantal geleverde prestaties of het resultaat slechts op gebrekkige wijze kan worden vastgesteld. Dit is het geval bij het werk van het hogere kader en staffunctionarissen en soms bij andere afdelingen. Het — toevallig — optreden van externe factoren kan een overwegende invloed hebben. Dit werk,

* I in *E.-S.B.* van 1 november jl., blz. 1096-1098.

op de efficiency der bedrijven

Dit artikel is het tweede van een reeks van drie, waarin wordt nagegaan of er aan een relatief laag loonniveau ook economische nadelen zijn verbonden, met name voor de structurele economische positie. In het eerste artikel werd het Nederlandse loonniveau vergeleken met dat van de andere E.E.G.-landen. In dit tweede artikel wordt de reactie van het bedrijfsleven op de hoogte van het loon onderzocht; schrijvers derde bijdrage zal zich bezighouden met de invloed van het loonpeil op enige macro-economische grootheden.

dat meestal in de directe kosten tot uiting komt, neemt bovendien in verhouding toe ¹⁾. Eén van de kenmerken ervan is, dat het werk nooit af is, doordat het uitvoeriger en beter kan worden gedaan. In goede tijden zal er derhalve de druk bestaan het personeelsbestand uit te breiden. Daarenboven is het een teken van negatieve waardering, indien een afdeling niet deelt in de algemene uitbreiding van het personeelsbestand. De verlangens zullen ook vaak wederzijds door de afdelingen worden gesteund. In minder gunstige tijden zal worden beseft, dat uitbreiding van taken om de ontwikkeling bij te houden, voornamelijk zal moeten worden verkregen door veranderingen in de organisatie van de afdeling, hetgeen continue bezinning op doel en middelen impliceert.

De kwaliteiten in de onderneming.

Een relatief laag loon maakt het mogelijk werknemers van bepaalde potentiële en zelfs aanwijsbare kundigheden werk op lager niveau te laten verrichten. Het is plausibel dat dit voorkomt, daar de kundigheden moeten worden verworven door toekomstig werk uit te voeren, waarbij door de betrokkene vanzelfsprekend fouten worden gemaakt. Deze fouten kunnen als reden worden aangegrepen de opleiding door het opdoen van ervaring stop te zetten of uiterst langzaam te laten verlopen. Van de meer formele opleidingen blijkt trouwens niet op korte termijn een financieel resultaat, waardoor zij veelal als luxe worden beschouwd. Het uitstippelen van een personeels- en carrièreplanning vergt bovendien de nodige moeite. Deze blijft, zo zij al is opgesteld, nogal eens in een papieren schema steken. Evenmin is men gedwongen tot het zo volledig mogelijk uitbuiten van de bestaande productiecapaciteit (aanneming van werk en onderlinge uitbesteding), van de technische kennis (men kan vaak meer dan men doet) en van de marktpositie (houding van publiek en handel ten opzichte van firma en merk).

Investeringsselectie.

Een relatief hoog winstniveau zorgt voor een groter bedrag aan zelffinanciering. Dit schept de mogelijkheid op de bekende weg voort te gaan, daar het gebrek aan middelen minder urgent is. De keuze van investering is daardoor minder overwogen. De verschaffers van vreemd vermogen zullen zich niet om de investeringsselectie bekommeren. Zij zijn geïnteresseerd in de zekerheid van de belegging. Voldoet deze aan de eisen, dan zijn zij bereid te beleggen. Wel zullen de voorgenomen investeringen door kredietnemers en -verschaffers enigszins kritischer worden gezien dan bij het eigen vermogen het geval is. Het is echter niet te verwachten dat de middelen zich primair op de hoogste winstmogelijkheden zullen richten. Bij het kopen van

nieuw geëmitteerde aandelen zullen daarentegen de te verwachten winsten een grotere rol spelen. De keuze van arbeids- of kapitaalintensieve productie zal bij de overwegingen van de kapitaalverschaffers evenmin één rol spelen. Een sterke positieve invloed van de kapitaalverschaffers op de richting der investeringen is derhalve niet te verwachten. Maakt een laag loon een relatief arbeidsintensieve productie mogelijk, dan kan de ervaring met hoog gemechaniseerde produktiewijzen bij de ontwikkeling in andere landen ten achter blijven. Door het relatief hoge winstniveau bestaat er bovendien in het algemeen weinig 'aandrag tot een kritische investeringsselectie. Ook is de kredietverkrijging gemakkelijker door dit winstniveau.

De marktpositie

Leidt een verwaarlozing van de efficiency en kostenbewaking tot een achterstand in de beperking der uitgaven, waardoor deze een 3 pCt. per jaar te hoog zijn, dan betekent dit dat binnen 3 à 4 jaar de kostprijs 9 à 12 pCt. te hoog is. Dit verschil kan het concurrentievermogen reëel aantasten. Het is ernstiger, indien door gemakzucht welke in de afgelopen jaren mogelijk was, de aansluiting met de markt is verloren gegaan. Hierbij moeten de gevolgen voor de reguliere en voor de niet-reguliere markt worden gezien. Voor vele bedrijven is deze onderscheiding gelijk aan die tussen de binnenlandse markt, die zij als de normale beschouwen en waar de „volle” kosten moeten worden goedgeemaakt, en de exportmarkt, waar niet op mag worden gerekend, zodat de verkopen daar al profijtelijk zijn, indien zij meer dan de directe kosten opleveren.

Prijzetting op de reguliere markt.

Hoe de bedrijven hun kostprijs ook calculeren, zij hebben meestal de gewoonte hun kostprijs met een zeker bruto winstpercentage te vermeerderen ²⁾. Zijn de kosten laag door een laag loon, dan betekent dit dat de binnenlandse producenten tegen buitenlandse concurrentie zijn beschermd door de lagere loonkosten. Verdwijnt dit voordeel — soms slechts ten dele — door loonsverhoging of efficiency-verwaarlozing dan kan blijken dat het produkt minder goed aan de eisen van het publiek voldoet dan het buitenlandse produkt. Deze eisen kunnen liggen op het

¹⁾ In bepaalde bedrijfstakken wordt al van een verhouding directe arbeid tot indirecte arbeid van 50 tot 50 pCt. gesproken.

²⁾ Prof. Dr. H. A. J. F. Misset: „Het producentengedrag en het marginalisme” in *De Economist*, jrg. 114 (1966), no. 9/10; blz. 492-495, bevat een overzicht van talrijke onderzoeken, die op een dergelijk gedrag wijzen. Prof. Drs. R. Burgert wijst in dit verband op de onderzoeken van Joel Dean, *Mededelingenblad van de Vereniging van Afgestudeerden der N.E.H.*, jrg. 14, no. 11 (december 1966) blz. 6.

terrein van de hoedanigheden van het produkt, de te verlenen garantie en service en de relatieve prijs. Een ontstane achterstand in marketing-vaardigheid kan eveneens het marktaandeel (en de winst) aantasten.

Prijzetting op de niet-reguliere markt.

Het is een volmaakt logisch gedrag de verkoopprijs te differentiëren naar de prijzen, die op van elkaar gescheiden markten zijn te behalen. Deze methode van „charging what the market can bear” kan er in de praktijk op neer komen dat de markt met een prijs wordt belast, waarbij het verkopen geen grote inspanning vergt. Een groot deel van de indirecte kosten en de winstopslag kan of wordt immers op de reguliere markt afgewenteld. Een aanwijzing hiervoor kan zijn dat volgens Prof. Witteveen ³⁾ onze export tot nu toe *aanbodbepaald* was. Dit wil zeggen dat de uitvoer afhangt van de beschikbare produktiecapaciteit nadat eerst de binnenlandse markt was voorzien. De uitvoer zou nu *prijsbepaald* zijn geworden. Dit zou erop wijzen dat nu aan het buitenland de prijs wordt gevraagd, die daar is te behalen.

Dit wordt bevestigd door de stijging der exportprijzen. Sinds 1958 was deze stijging bij onze concurrenten namelijk 4 pCt. en in ons land 6 pCt. ⁴⁾ Weliswaar bleef de stijging van het volume der exporten (evenals bij de importen) bij die in de gehele E.E.G. ten achter, doch de waarde van de export nam wat sneller toe ⁵⁾. Daarenboven dient er rekening mee te worden gehouden, dat de andere E.E.G.-partners in het verleden minder dan Nederland aan het internationale verkeer deelnamen, zodat bij hen een sterkere uitbreiding van de internationale handel voor de hand ligt. Ook zal een rol spelen dat de loonkosten per eenheid produkt. ⁶⁾ in de E.E.G.-landen, voor zover zij met ons land concurreren, van 1965 t/m 1967 met 11 pCt. stegen en bij alle concurrenten gemiddeld met 10 pCt., terwijl deze stijging in Nederland 13 pCt. was. Wel moet worden bedacht dat de loonkosten in de exportindustrie niet parallel behoeven te lopen met de loonkosten in de verwerkende industrie, waar bovenstaande percentages op slaan.

Uit deze ontwikkeling der laatste jaren komt geen uitgesproken ongunstig beeld van onze exportpositie naar voren. Zelfs bij een ongunstiger perspectief dient een actie ter handhaving van een relatief laag loonpeil ten behoeve van de exportpositie pas in laatste instantie te worden ondernomen. Een laag loonniveau en een corresponderend laag exportprijzpeil kunnen immers leiden tot:

- het zich richten van de export naar de toevallige vraag door landen en importeurs;
- het in bijzondere mate belang hechten aan de directe voordelen van een contract;
- het verwaarlozen van de vraag, of de gekozen importeur bereid en in staat is voor het produkt een markt op te bouwen;
- het niet overwegen van de vraag hoe de buitenlandse marktpositie kan worden behouden, als het contact met de importeur verloren gaat;
- het nalaten van een onderzoek naar de hoedanigheden van de vraag in het buitenland (wellicht kunnen daar ook andere produkten worden afgezet);
- het ernstigste is indien de uitvoering van het produkt niet aan de buitenlandse markt is aangepast. De export kan dan qua volume bevredigend zijn, doch slechts dank zij de relatief lage prijs. Dit betekent geen sterke exportpositie, hoewel het volume er op zou wijzen.

Een hoger loonniveau kan de bedrijven ertoe dwingen de buitenlandse markt als deel van de reguliere markt te beschouwen. Aan het buitenland moeten dan de volle kosten worden berekend en er moet een marktpositie worden opgebouwd. Ter opvang van onderbezetting zal daarnaast van tijd tot tijd wel eens uitvoer tegen marginale prijzen naar niet-reguliere ⁷⁾ markten moeten geschieden.

Het ondernemersklimaat

De leiding der bedrijven.

In het voorgaande werden de ondernemers niet expliciet genoemd, doch het spreekt vanzelf dat zij in de genoemde processen een zeer belangrijke rol spelen, waardoor een aparte behandeling is vereist. De directie zal de stoot tot vernieuwing moeten geven of tenminste initiatieven uit het bedrijf selecteren, sanctioneren en de realisering daarvan mogelijk maken. De overgang naar een hoger loonpeil vereist dat de Nederlandse ondernemers zich inzetten om bij de gewijzigde omstandigheden de bedrijven winstgevend te doen zijn en aanvullende werkgelegenheid te scheppen voor het personeel, dat uit minder efficiënte bedrijven en bedrijfstakken vrijkomt. Ook het marktgedrag, zoals dat onder andere tot uiting komt in de bepaling van wat tot de reguliere en wat tot de niet-reguliere markt behoort, wordt primair door hen bepaald. Allereerst dienen wij ons echter af te vragen of hun gedrag zal reageren op wijzigingen in de economische omstandigheden, met name ten aanzien van de signalen die van loon-, kosten- en winstniveau uitgaan.

De directieleden/ondernemers bekleden een zeer onafhankelijke functie. Zij zouden zich bij teruglopende winsten kunnen neerleggen. Er is echter een aantal redenen, dat een dergelijk gedrag minder aannemelijk maakt. Indien enkele andere bedrijven een (aanzienlijk) hogere winst behalen, zal dit voor commissarissen (en aandeelhouders) geen reden zijn de juistheid van het directiebeleid in twijfel te trekken. Er zijn immers altijd verschillen in structuur en omstandigheden aan te wijzen, die als verklaring van het verschil in winst kunnen dienen. Bij afwezigheid

³⁾ Prof. Dr. H. J. Witteveen in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 29 november 1966 en in het televisie-interview op die dag. Dit lijkt op het zgn. Zijlstra-effect.

⁴⁾ Centraal Planbureau: *Centraal Economisch Plan 1967*, 's-Gravenhage 1967, blz. 212-213.

⁵⁾ Indexcijfers van invoer en uitvoer (1958 = 100):

	1961		1962		1963		1964		1965		augustus 1966	
	Ned.	E.E.G.	Ned.	E.E.G.	Ned.	E.E.G.	Ned.	E.E.G.	Ned.	E.E.G.	Ned.	E.E.G.
a. Volume import	141	145	150	163	165	183	190	199	199	215	196	209
b. Volume export	131	143	138	151	148	164	170	183	182	204	172	129
c. Waarde import	100	96	99	95	100	95	103	97	104	99	105	100
d. Waarde export	103	99	103	100	104	100	107	103	109	104	108	114
e. Ruilvoet	102	103	104	105	104	105	104	106	105	105	103	105
Vol. export × 100												
Volume import	93	97	92	93	90	90	90	92	92	95	88	93

Aan de gegevens over augustus 1966 kan slechts een geringe waarde worden toegekend, daar die te zeer onder invloed van toevallige factoren staan. Bron: *Algemeen Statistisch Bulletin*, 1967, no. 2 en 1964, no. 9. Tabellen 99 e.v., Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen, Brussel 1967 en 1964.

⁶⁾ *Centraal Economisch Plan 1967*, blz. 37. Voor 1967 is de schatting voor Nederland relatief laag.

⁷⁾ Op soortgelijke wijze kunnen andere niet-reguliere markten, zoals grootwinkelbedrijven, warenhuizen, postorderbedrijven en overheidsinstellingen worden beschouwd.

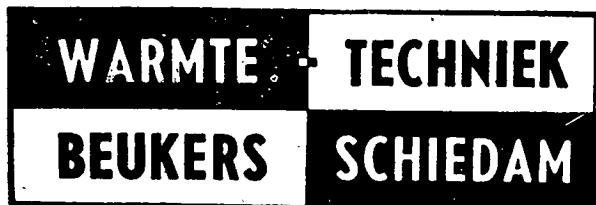
van winst (of een zeer minimale winst) zal de juistheid van het beleid minder snel worden geaccepteerd. De directie zal zich duidelijker moeten verantwoorden en een proces van mutaties in de directie (wellicht voorafgegaan door mutaties in de Raad van Commissarissen) kan op gang komen. Ter bereiking van resultaat en ter vermindering van geruchten over de kracht van de onderneming kan dit proces het beste geruisloos en met de nodige egards geschieden. Verliesgevende ondernemingen hebben bovendien vaak een aanzienlijke bankschuld en behoeven daarenboven meer bankkapitaal. In zulke gevallen zal de bank de nodige aandacht aan het te voeren beleid besteden. Voor het eigen milieu betekent het directeur zijn van een verliesdragende onderneming een teken van onbekwaamheid. In het bedrijf wordt hem daarenboven de volle verantwoordelijkheid toegerekend voor de resultaten van de onderneming.

Inkrimpende winsten zijn een signaal voor de directie, dat haar positie in gevaar kan komen. Dit vereist een uitbuiting van de winstmogelijkheden, zodat een reageren van de ondernemers op de veranderde situatie kan worden verwacht. De resulterende mentaliteitsverandering kan op langere termijn zelfs positief werken op de werkgelegenheid. De ondernemers zullen naar winstgevende activiteiten speuren en zodoende arbeidsplaatsen creëren.

De beloning van de niet-loontrekkers.

Afgezien van de relatieve loonhoogte ten opzichte van andere landen, kan men zich afvragen of het loon niet zo hoog is, dat de beloning van andere produktiefactoren in gevaar komt. Hierdoor zouden de besparingen ter financiering van de investeringen en de bereidheid tot ondernemen in gevaar kunnen komen. De voortreffelijke gegevens van het Centraal Planbureau zijn voor een internationale vergelijking minder geschikt, zodat men zich op gegevens van het International Labour Office moet baseren⁸⁾. Zijn er relatief weinig loontrekkenden in een land, dan zal het looninkomen in een land ook relatief laag zijn. Het is derhalve noodzakelijk het looninkomen in verband te brengen met het aantal in loondienst zijnden van de beroepsbevolking. Delen we derhalve het looninkomen door het percentage loontrekkenden, dan krijgen we het volgende overzicht, waaruit blijkt dat in België en Nederland het inkomen, dat *niet* uit dienstverband wordt verkregen, relatief hoog is.

(I.M.)

Verhouding van het nationaal inkomen en het looninkomen a)

	Lonen en salarissen in pCt. van het nationaal inkomen, 1963	Loon- en salaristrekkenden in pCt. van de beroepsbevolking	Looninkomen/ loontrekkers in pCt. van de beroepsbevolking
	(A)	(B)	(A/B)
Nederland	63	(1960) 80	79
Frankrijk	62	(1962) 72	87
Duitsland	65	(1964) 80	81
België	59	(1963) 77	77
Italië	59	(1964) 64	91
Luxemburg	59	(1960) 71	84
Ver. Staten	72	(1964) 82	87

a) Zie noot 8. Wel is de stijging van A/B voor Nederland de laatste jaren tamelijk snel verlopen.

De Nederlandse ontwikkeling van het winstinkomen.

In de afgelopen jaren was er een bepaalde verhouding tussen loon- en winstinkomen. Daar zijn belangrijke verschuivingen in voorgekomen, zodat enige onrust is ontstaan. Vooral werkgeversorganisaties vragen zich af of het winstinkomen niet te sterk is gedaald, waarbij zij zich op onderstaande cijfers baseren⁹⁾.

Verdeling nationaal inkomen in Nederland (in pCt.)

	1955	1965
Lonen en salarissen, incl. sociale lasten	54	64
Overig inkomen uit bezit en ondernemen	19	20
Inkomen van gezinshuishoudingen uit ondernemen en beleggen	17	9
Inkomen uit n.v.'s en overheidsbedrijven	12	8

De achteruitgang van het niet-looninkomen is dus voornamelijk ten koste van het kleine familiebedrijf gegaan. Nu kan men bezwaren tegen de economische herstructurering hebben, doch dit is nog geen teken van een slecht ondernemersklimaat. Gezien de internationale verhoudingen kan eerder worden gesproken van een bijzonder gunstig klimaat in het verleden.

Het investeringsklimaat.

Daarnaast kunnen we ons afvragen binnen welke macro-economische data zich het investeren en het ondernemen moeten afspelen. Daarover kunnen de gegevens informatie verschaffen, opgenomen in de tabel links bovenaan blz. 1128.

Uit dit overzicht kan worden geconcludeerd dat de loonkostenstijging per eenheid produkt niet ongunstiger was dan in het gros van de E.E.G.-landen. Hetzelfde geldt voor de toename der produktie per werknemer en van het bruto nationaal produkt. Ten aanzien van de bruto investeringen in vaste activa is het beeld zelfs gunstig.

De interessante vraag is echter die naar de verhouding tussen investeringen en toename van de produktie. De

⁸⁾ *Statistical Yearbook 1965*, International Labour Office, Genève 1966. Kolom A is te vinden op blz. 597-600, tabel 24 en kolom B op blz. 81 e.v., tabel 2A. Het verschil in jaartal bij kolom B behoeft geen groot bezwaar te betekenen, daar de veranderingen in deze verhouding geleidelijk verlopen.

⁹⁾ *De Nederlandse Industrie*, 15 januari-1967, blz. 44, tabel 2; *Verslag over het boekjaar 1966*, De Nederlandsche Bank, Amsterdam 1967, blz. 39, geeft aan dat het looninkomen, inclusief het aan zelfstandigen toegekende loon, steeg van 72,4 pCt. in 1951 tot 76,3 pCt. in 1966. Idem blz. 41: De prognose van het looninkomen, zonder toerekening van het arbeidsinkomen van zelfstandigen, is 66 pCt. in 1967 en 68 pCt. in 1970.

Macro-data ten aanzien van het investeringsklimaat

	Neder-land	West-Duitsland	België	Frank-rijk	Italië
Kapitaalcoëfficiënten 1950 - 1960 a)					
a. marginaal	4,3	2,8	5,5	4,0	3,4
b. gemiddeld	3,1	2,1	4,4	3,0	2,2
	1956-1961	1956-1961	1957-1962	1957-1962	
c. marginaal	3,9	2,0	3,6	1,9	
Loonkostenstijging per eenheid produkt in pCt. per jaar					
d. 1955-1965	3,7	4,2	2,8	6,4	3,2
e. 1965	6	5	5	5	-1
f. 1966	4	5	5	1	-2
g. 1967	2,5	3	4	4	0
Gemiddelde jaarlijkse stijging van de produktie per werknemer in pCt.					
h. 1955-1960	5,7	4,4	2,6	3,8	4,0
i. 1960-1965	4,3	4,8	3,0	3,7	4,5
j. 1965-1970	4,7	4,8	4,1	4,3	4,7
Indexcijfers op basis 1958 = 100					
k. bruto investeringen in vaste activa 1965	175	178	162	165	142
l. bruto nationaal produkt 1965	146	147	138	142	148
m. industriële produktie 1966	173	100	150	151	100

Bronnen:

a en b: Dr. J. A. Wartna: „Bewegingen van de marginale en gemiddelde kapitaalcoëfficiënten in Nederland en in enkele andere landen”, *E.-S.B.*, 29 januari 1966, blz. 675 e.v.

Marginale kapitaalcoëfficiënt = $\frac{\text{toename kapitaal } (\Delta K)}{\text{toename inkomen } (\Delta Y)}$

Gemiddelde kapitaalcoëfficiënt = $\frac{\text{kapitaal } (K)}{\text{inkomen } (Y)}$

c: *De Nederlandse economie in 1970*, Centraal Planbureau, blz. 16.
d: Idem, blz. 19.

e, f en g: *Centraal Economisch Plan 1967*, Centraal Planbureau, blz. 37. De in deze publikatie op blz. 13 vermelde cijfers over de loonkosten in concurrerende landen zijn meer van belang voor de vraag naar de concurrentiepositie dan voor de vraag naar de opvang van loonkosten door die landen.

h, i en j: *De Nederlandse economie in 1970*, Centraal Planbureau, blz. 27.
k en l: *Algemeen Statistisch Bulletin 1966*, no. 7-8, Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen, blz. 19.

m: *Verslag over het Boekjaar 1966*, De Nederlandsche Bank, voorlopige cijfers, blz. 26.

a) Bedenkingen tegen de berekeningen van de kapitaalcoëfficiënt zijn te vinden in de hierboven genoemde bronnen a, b en c en in: Dr. P. C. van den Noort: „De kapitaalcoëfficiënt in de groeinota”, *E.-S.B.*, 15 februari 1967, blz. 188 e.v.

berekening van de kapitaalcoëfficiënten moet op deze vraag antwoord geven. Aan deze berekening zitten echter nogal wat haken en ogen, zodat voorzichtigheid is geboden bij het trekken van conclusies. De bruto marginale kapitaalcoëfficiënt is in Nederland wél zoveel hoger, dat kan worden gezegd dat een hogere produktie relatief veel investeringsgelden vereist. Deze ongunstige verhouding zal in de toekomst afnemen daar, zoals uit het artikel van Dr. Wartna blijkt, de E.E.G.-partners in de toekomst waarschijnlijk met een hogere kapitaalcoëfficiënt zullen worden geconfronteerd. Deze data overziende kan niet worden gesproken van een investeringsklimaat, dat een laag loonniveau vereist.

Een aanwijzing voor het investeringsklimaat in Nederland kan ook worden gevonden in de Europese investeringen van Amerikaanse ondernemingen ¹⁰⁾, uitgedrukt

als percentage van de totale bruto investeringen in die landen ¹¹⁾. Deze percentages waren:

Verenigde Staten. Directe investeringen in de E.E.G. t.o.v. de binnenlandse investeringen

	Neder-land	West-Duitsland	België	Frank-rijk	Italië	Nederland zonder olie-industrie ¹²⁾
1963	1,80	1,16	2,17	1,25	1,09	(1,20)
1964	3,07	1,07	2,70	1,01	1,75	(2,02)
1965	2,11	1,05	3,62	0,78	1,02	(1,40)
1963 t/m 1965...	2,36	1,09	2,89	1,00	1,29	(1,58)
1966 ¹³⁾	12	5	8	4	3	
Verdiens ten pCt. van de waarde van de Amerikaanse investeringen ¹⁰⁾						
1963	7,4 ¹²⁾	12,1	13,5	5,8	4,6	
1964	5,6 ¹²⁾	10,1	11,6	5,7	2,2	
1965	6,6 ¹²⁾	9,0	9,6	5,0	0,0	

Deze vestigingen zouden op een gunstig ondernemersklimaat in de Benelux wijzen, daar men eerder zou verwachten dat de Amerikanen zich vooral in Duitsland en Frankrijk zouden vestigen.

De bereidheid tot investeren bij het bedrijfsleven.

Een relatief laag loon scheidt interne financieringsmogelijkheden en maakt het investeren aantrekkelijk door het relatief hoge winstniveau en de bevredigende omzetten. Een keerzijde van de medaille is echter dat, indien het winstniveau langere tijd hoog is en gemakkelijk kan worden bereikt, dit niveau voor de investeerders maatgevend gaat worden bij de beslissingen omtrent investeringen. Men eist dan een bepaald rendement, met een geringe kans op tegenvallers en een groot deel zelffinanciering.

Deze verlangens kunnen zich ook uiten in de lengte van de „pay-out period” van een investering. Indien een investering bijvoorbeeld vier jaar meegaat in plaats van de bij de investeringsbeslissing geschatte drie jaar, kan dit een niet gecalculeerde meerdere opbrengst van meer dan een derde van het geïnvesteerde vermogen betekenen ¹⁴⁾.

¹⁰⁾ *Survey of Current Business*, september 1965, blz. 24 e.v., Washington 1965. Idem september 1966, blz. 35, Washington 1966.

¹¹⁾ *Algemeen Statistisch Bulletin*, 1966, no. 7-8, Bureau voor de Statistiek der Europese Gemeenschappen, blz. 15.

¹²⁾ In de *N.R.C.* van 17 februari 1967 komen ook enkele van deze gegevens voor, waarbij naar de Schweizerische Bankverein wordt verwezen. Het lage Nederlandse rendement zou zijn veroorzaakt door de verliezen in de olie-industrie, waar $\frac{1}{3}$ van de bedragen in is geïnvesteerd. Daarbuiten was het rendement 15 pCt.

¹³⁾ Schatting in *The Economist*, december 1966, blz. 1255. Het Nederlandse cijfer is overtrokken door een of twee grote projecten. Hoe deze hoge cijfers worden verkregen is onbekend, daar aanvullingen over de wijze van berekening of over de bron geheel ontbreken.

¹⁴⁾ Moge het volgende rekenvoorbeeld volstaan: investering f. 36.000. Te realiseren opbrengst van de investering in drie jaar bij een winststopslag van 10 pCt.: f. 41.550, d.w.z. een jaarlijkse opbrengst van f. 13.850, welke in het vierde jaar ongecalculeerd ter beschikking komt. Bij een winststopslag van 15 pCt. zijn deze bedragen resp. f. 44.025 en f. 14.675.

(I.M.)

DE VRIES ROBBÉ & Co
GORINCHEM

**staalconstructies
metalen ramen en deuren**

Interessant is in dit verband het verlangen dat door Prof. Langman in zijn rede voor het Centraal Sociaal Werkgevers-Verbond werd geuit¹⁵⁾. Hij stelt daarin dat slechts investeringen met een rendement van 15 pCt. moeten worden ondernomen, gezien de vennootschapsbelasting en het feit dat een aantal investeringen moeten worden ondernomen, die geen rendement opleveren, waardoor het behaalde resultaat gemiddeld slechts 10 pCt. zal bedragen. Ten aanzien van het laatste argument vraagt men zich af waarom ondernemingen onrendabele investeringen doen. Wordt soms bedoeld dat deze investeringen geschieden om onrendabele activa weer rendabel te maken? Dan zouden die investeringen wel eens zeer rendabel kunnen zijn. Houdt het argument echter in dat een deel der investeringen achteraf onrendabel blijkt te zijn, dan wordt vergeten dat investeringen ook méér kunnen opbrengen dan eerst werd verwacht. Het is trouwens de vraag hoe Prof. Langman weet dat het rendement van 15 pCt. op gemiddeld 10 pCt. zal neerkomen.

Bezien wij de praktijk in het bedrijfsleven op het gebied van personeelsplanning en -opleiding, produktieplanning, budgettering, produktontwikkeling, marketing en markt-onderzoek, lange-termijnplanning en organisatievaardigheid, dan lijkt het mij, dat de Nederlanders daarin géén koplopers zijn, zodat daar nog een aantal onbenutte mogelijkheden ligt. De ruimte voor het maken van winst is er dus wel.

De opbrengst van dit jaar is de resultante van de activiteiten van de onderneming in dit en in voorgaande jaren, zoals dit jaar doorwerkt in komende jaren. Bij kapitaal-

goederen kunnen we de uitwerking in de tijd verdisconteren door middel van afschrijvings- en waarderingssystemen. Voor de positie van het bedrijf wordt de kennis en vaardigheid binnen het bedrijf een steeds belangrijker factor (welke technische kennis is er, welke prestaties kunnen er bij de „engineering” worden geleverd, welke is de vaardigheid en kennis bij de marketing en over welk image bij de consument ten aanzien van merk en produkt kan worden beschikt?). De uitgaven voor deze „investeringen in de toekomst” worden als kosten beschouwd voor het jaar waarin ze worden gemaakt, doch de uitwerking is niet tot dit jaar beperkt. In goede tijden zal een groter deel van de opbrengst aan deze immateriële zaken worden besteed, waardoor de winst per periode en het rendement van de investeringen lager lijkt dan zij zonder deze investeringen in know-how enz. zou zijn. Langzamerhand worden deze uitgaven als normale jaarlijkse uitgaven beschouwd. Bij een teruggang in de bedrijfsresultaten zal de investeringsbereidheid nog verder dalen, daar zelfs deze jaarlijkse „normale” uitgaven niet meer kunnen worden goedgemaakt, hoewel dit in wezen uitbreidingsuitgaven zijn.

Wij kunnen derhalve concluderen dat een relatief hoog winstniveau op de lange duur ongunstig gaat werken op de investeringsbereidheid, welke vooral aan het licht komt in tijden dat de resultaten minder florissant zijn.

Groningen.

Drs. H. JACOBS.

¹⁵⁾ N.R.C., 18 december 1966, blz. 21. De rede wordt met instemming vermeld in *De Nederlandse Industrie* van 15 januari 1967.

All-round Commerc.- Technicus

H.T.S. W. en E. — 51 jr. — internat. erv. op gas-, diesel-, stoom- en elektr.gebied, o.a. marktonderzoek, vertegenw.- en lic.-overeenk., ingev. bij chem., petrochem. en gasbedrijf, beschikbaar.

Brieven onder nr. E.-S.B. 45-1, postbus 42, Schiedam.

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

Universiteit van Amsterdam

vraagt ten behoeve van het
Planologisch en Demografisch Instituut
een

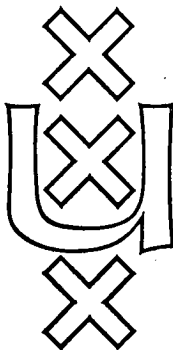
wetenschappelijk medewerker

die zal worden belast met het verrichten van onderzoek naar en het geven van wetenschappelijk onderricht in de economische aspecten van de planologie.

In aanmerking komen zij, die één doctoraal examen hebben afgelegd in de economische wetenschappen en belangstelling hebben getoond hetzij gedurende hun studie, hetzij gedurende hun praktische werk, voor ruimtelijke vraagstukken.

De aanstelling zal geschieden in het rangenstelsel van de wetenschappelijke medewerkers.

Gegadigden worden verzocht hun sollicitaties onder opgave van referenties te richten aan de Hoogleraar-Directeur van het Planologisch en Demografisch Instituut, Dapperstraat 115, Amsterdam-O.

De „time-lag” in de herstructurering van Zuid-Limburg

UIT de brochure *Enige aspecten van de welvaart in Limburg*, samengesteld door het E.T.I.-Limburg, kan worden afgeleid dat in het Limburgse herstructureringsgebied, hetwelk vrijwel samenvalt met de gebieden 2a, 4, 5, 6 en 7 van de gebiedsindeling voor het welvaartsbeleid (zie tabel), tussen de jaren 1965 en 1985 86.712 industriële arbeidsplaatsen moeten worden geschapen. Hiervan zullen 25.848 plaatsen tot stand komen

dank zij de autonome groei van de bestaande industrie. Dit cijfer is gebaseerd op een zuiver statistisch uitgevoerde extrapolatie vanuit het verleden en houdt geen rekening met bijv. de toekomstige invloed van de mechanisering en automatisering, welke invloed zich nog maar moeilijk laat kwantificeren. Verwacht kan echter worden dat dit cijfer dus een beetje aan de hoge kant is. Er resteert dus een tekort van 61.000 arbeidsplaatsen.

THOMASSEN & DRIJVER-VERBLIFA N.V.

- een der grootste ondernemingen op het gebied van verpakkingen (blik, aluminium, plastics) met vestigingen in een 12-tal plaatsen in de Benelux en een omzet van enkele honderden miljoenen guldens - vraagt ter versterking van de **afdeling marktontwikkeling** van haar hoofdkantoor te Deventer enkele

jongere economen

Deze medewerkers zullen - in nauwe samenwerking met de commerciële afdelingen - betrokken worden bij de marketing-projecten van onze onderneming.

Belangstelling voor statistiek en analyse is voor deze functie gewenst.

Uiteraard kan ervaring op marketinggebied hierbij tot aanbeveling strekken.

Daarnaast achten wij - mede in verband met toekomstmogelijkheden - een goede kennis van Engels, in woord en geschrift noodzakelijk en van Frans en Duits wenselijk.

Medewerkers die deze functie met succes vervullen, kunnen wij t.z.t. uitstekende perspectieven binnen onze onderneming in het vooruitzicht stellen.

Bij huisvesting in Deventer of omgeving zal daadwerkelijke steun worden verleend.

Belangstellenden in de leeftijd van ca. 30 jaar wordt verzocht hun sollicitatie met pasfoto te richten aan de afdeling Sociale Zaken, Postbus 103, Deventer.

**THOMASSEN & DRIJVER-VERBLIFA N.V.
VERPAKKINGSINDUSTRIE**

**U wilt
mijnheer
zelf
spreken?**

*en liefst in zijn vertrouwde
stoel? Dat kan!*

Een zeer zorgvuldig voorbereid lezerskringonderzoek heeft namelijk niet alleen geconstateerd dat E.-S.B. bij de leiding van het Nederlands bedrijfsleven bijzonder goed is ingevoerd, maar ook dat het blad zeer algemeen gelezen wordt.

De sterke toename van het advertentievolume van E.-S.B., is dan ook niet „zomaar” tot stand gekomen.

Wij zenden u dit lezerskringrapport (71 pagina's) gaarne ter inzage, in de overtuiging dat u zich dan E.-S.B. zult weten te herinneren als u iets te zeggen heeft, wat mijnheer zelf moet weten.

*Adm. E.-S.B. - Postbus 42 -
Schiedam*

Dit betekent dat gemiddeld per jaar (over de periode 1965-1985) vestigingsbesluiten moeten worden genomen, die ongeveer 3.050 nieuwe arbeidsplaatsen inhouden. De praktijk leert evenwel dat het enkele jaren vergt eer de arbeidsplaatsen ook feitelijk zijn gecreëerd en bezet. Zo zal de D.A.F. pas in 1972 haar 6.000ste werknemer in dienst nemen, dus 7 jaar na het vestigingsbesluit. Wij constateren dus een „time-lag” tussen het moment waarop het besluit wordt genomen en het moment waarop het gehele besluit is uitgevoerd. De praktijk leert dat men deze „time-lag” over het algemeen kan stellen op 3 à 5 jaar. De herindustrialisatie van Zuid-Limburg heeft geen vliegende start gehad!

Deze „time-lag” kan men op 2 manieren benaderen:

1. of men houdt rekening met een langer uitblijven van evenwicht tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt van Zuid-Limburg, uitgaande van een gemiddelde van 3.000 nieuwe arbeidsplaatsen per jaar;

2. of men probeert het beoogde evenwicht toch vóór 1985 te bereiken, maar dit betekent dan dat de afgelopen jaren (1965, 1966 en 1967, waarin dus nog maar weinig industriële arbeidsplaatsen daadwerkelijk zijn bezet)

De behoefte aan industriële arbeidsplaatsen in Limburg per gebied voor 1965-1985

Gebieden volgens gebiedsindeling welvaartsbeleid	Geraamde autonome groei van ind. arb. plaatsen 1965-1985	Geraamd tekort aan ind. arb. plaatsen 1965-1985	Wenselijke groei aantal ind. arb. plaatsen 1965-1985
1a	4.534	4.600	9.134
1b	1.396	865	2.261
1c	2.456	3.744	6.200
1d	2.398	— 904	1.494
2a	4.534	7.911	12.445
2b	237	1.941	2.178
3	5.372	— 2.424	2.948
4	6.893	3.304	10.197
5	6.761	41.882	48.643
6	7.030	1.487	8.517
7	630	6.280	6.910
Limburg	42.241	68.686	110.927
Herstructureringsgebied a)	25.848	60.864	86.712

a) Het herstructureringsgebied komt overeen met de gebieden 2a, 4, 5, 6 en 7 van de gebiedsindeling voor het welvaartsbeleid.

Bron: *Enige aspecten van de welvaart in Limburg*, uitgave van het E.T.I.-Limburg, augustus 1967.

Voor onze afdeling Verkoopzaken - een stafafdeling t.b.v. onze Verkoopleiding - zoeken wij contact met een

econoom

die zich zal gaan bezighouden met projecten welke betrekking hebben op ons verkoopsysteem, de planning en de organisatie in onze filialen.

Onze gedachten gaan uit naar een jong econoom (bedrijfseconomische richting), die over een goed ontwikkeld analytisch vermogen beschikt en voldoende praktisch gericht is. Hij zal tevens zijn bevindingen, zowel schriftelijk als mondeling, op anderen moeten kunnen overdragen.

Belangstellenden kunnen contact opnemen met de afdeling Management Development van de N.V. Hema, Ruysdaelstraat 49 te Amsterdam.

HEMA
84 VESTIGINGEN

moeten worden goedge maakt door hogere jaarlijkse gemiddelden van geplande industriële arbeidsplaatsen dan de bovenvermelde 3.050 per jaar.

Bij een „time-lag” van 3 à 5 jaar betekent dit dat de 61.000 benodigde industriële arbeidsplaatsen binnen 15 à 17 jaar, gerekend vanaf 1965, moeten worden gepland. Dit is een gemiddelde van ca. 3.600 à 4.000 per jaar. Momenteel zijn er sinds 1965 ongeveer 12.000 arbeidsplaatsen op papier gepland, hetgeen een gemiddelde is van 4.000 per jaar. Dank zij de vestiging van de D.A.F. in Born verloopt de herstructurering dus volgens plan. Laten wij de D.A.F. evenwel buiten beschouwing en kijken wij alleen naar de resultaten van 1966 en 1967 — dit zijn de eerste twee jaar waarin op grond van het genoemde subsidiebeleid een industriewervingsbeleid is gevoerd — dan zien wij een totaal aantal bereikte arbeidsplaatsen op papier van 6.000, terwijl dit er op grond van bovenstaande veronderstelling van de „time-lag” dus 7.200 à 8.000 hadden moeten zijn.

NATUURLIJK is het werken met gemiddelden in deze zaak erg grof, maar het relativeert tenminste de tot nu toe bereikte resultaten enigszins, omdat in overig Nederland momenteel wel eens wordt verondersteld dat het met het kolenmijnenprobleem wel erg meevalt. Op korte termijn is de situatie zelfs nijpender dan de vermelde vereiste gemiddelden weergeven, omdat het herstructureringsprobleem zich niet kenmerkt door een rechtlijnig verloop.

Het vraagstuk is in de nu komende jaren het zwaarst, omdat naast het sluiten van de mijnen, de aanwas van de industriële beroepsbevolking, die vroeger bij de mijnbedrijven terecht kwam, nu ook moet worden opgevangen. Voorts zal door voortschrijdende vergrijzing van het personeel der mijnbedrijven de omschakeling, ook kwalitatief gezien, moeilijker worden. Jonge mannen zijn gemakkelijker om te scholen dan mannen van middelbare leeftijd. Op een gegeven moment zal deze samenloop van omstan-

bo de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
bij het bureau Organisatie te 's-Gravenhage

zelfstandig organisatiemedewerker

die ter bevordering van een doeltreffende organisatie van de onder het Ministerie ressorterende diensten en afdelingen zal worden belast met bestuderen en voorbereiden van organisatorische maatregelen zoals wijzigingen in structuren en procedures; ontwikkelen van nieuwe werkmethode, rekening houdende met de mogelijkheden op het gebied van mechanisering en automatisering; zelfstandig verrichten van onderzoeken en uitbrengen van adviezen; medewerken aan conferenties en cursussen op het gebied van bestuursorganisatie en doelmatigheid.

Kandidaten met academische opleiding en enige ervaring op het terrein van organisatie of met middelbare opleiding, gerichte studie en ruime ervaring op bovengenoemde gebieden, kunnen reflecteren.

Voorts zijn vereist goede schriftelijke en mondelinge uitdrukkingsvaardigheid, alsmede de geschiktheid tot het leggen en onderhouden van goede contacten.

Salaris max. f 2005,- per maand.

Zo nodig zal voor voortgezette opleiding tot organisatiedeskundige in dienstverband worden zorggedragen.

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 7-0521/0936 zenden aan Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantie-uitkering

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Door een ieder te hanteren fondsanalyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 6e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

digheden een hoogtepunt hebben en daarna weer aflopen. Het cijfer van 3.600 à 4.000 zal dus aanvankelijk aan de lage kant zijn en in een later stadium (als alle mijnen daadwerkelijk gesloten zijn) aan de hoge kant.

Het juiste cijfer per jaar laat zich niet berekenen, omdat niet bekend is hoe het sluitingsprogramma van de mijnen verder zal verlopen. Hopelijk zal dit sluitingsprogramma zich richten naar de ontwikkeling op de arbeidsmarkt van Zuid-Limburg. Met name de positie van de jongeren (niet-mijnwerkers) op de arbeidsmarkt zal voortdurend moeilijker worden; enerzijds als gevolg van het tekort aan arbeidsplaatsen op korte termijn, anderzijds als gevolg van de

discriminerende arbeidsmarkt, die zijn oorzaak vindt in de verplichting om onder het huidige subsidiebeleid een bepaald aantal oud-mijnwerkers in dienst te nemen. De positie van de mijnwerkers op de arbeidsmarkt is toch al een bevoorrechte, aangezien:

1. voor omscholing van deze mensen belangrijke herscholingsgelden te krijgen zijn van Sociale Zaken en de E.G.K.S., die de aanloopkosten van een nieuw bedrijf drukken;

2. bij aanstelling van oud-mijnwerkers van de E.G.K.S. aantrekkelijke leningen te krijgen zijn.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 30; voor
studenten f. 15.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN

TE HAARLEM

E.-S.B. 8-11-1967

older & co

ORGANISATIE-ADVISEURS

LEDEN ORDE VAN ORGANISATIE-ADVISEURS

Bij een grote instelling, werkzaam op het gebied van de sociale verzekering in het Zuiden des lands, vacceert de functie van

directie-secretaris

Deze functionaris dient de directie van deze, nog steeds groeiende, instelling te assisteren op alle terreinen, verband houdende met het beleid en de uitvoering. Zijn werkzaamheden hebben daardoor een zeer gevarieerd karakter, gespreid over alle terreinen van de bedrijfsvoering.

De gedachten gaan uit naar een man van academisch niveau (econoom of accountant), niet ouder dan 35 jaar, bij voorkeur met een bedrijfservaring van enkele jaren, verkregen in de administratieve sector of op het directie-secretariaat van een middelgrote onderneming.

Belangrijk is dat hij een grote belangstelling heeft voor het gebied van de sociale verzekering, een praktische instelling heeft, en in staat is zich snel in steeds wisselende problemen in te werken. Hij moet de R.K. godsdienst belijden. Goede contactuele eigenschappen en het vermogen om leiding te geven zijn voor deze functie onontbeerlijk.

De honorering is in overeenstemming met het niveau van de functie.

Geïnteresseerden wordt verzocht hun (met de hand geschreven) brieven te zenden aan het adres van ons bureau, Jan van Goyenkade 12 te Amsterdam. Indien gewenst kunnen, strikt vertrouwelijk, nadere inlichtingen worden verkregen bij Dr. A. C. M. van Keep, Baronielaan 18-20, Breda (telef. 01600-33090)

Inlichtingen omtrent de kandidaat worden slechts ingewonnen na zijn toestemming.

De positie van de jongeren op de arbeidsmarkt kan tot gevolg hebben dat zij in toenemende mate hun heil elders moeten gaan zoeken, hetgeen weer zou leiden tot vergrijzing van de bevolking in Zuid-Limburg. Als oplossingen voor dit probleem zouden kunnen dienen:

1. eventueel tijdelijk afschaffen of wijzigen van de verplichting om voor het verkrijgen van een subsidie een bepaald aantal mijnwerkers in dienst te nemen;
2. het verlengen en scheppen van meer en hoger gekwalificeerde opleidingen; op korte termijn ware te denken aan uitbreiding van hoger en middelbaar technisch onderwijs (een tweede H.T.S.);
3. een start maken met een universiteit.

IN het voorgaande zagen wij dat door de „time-lag” de gemiddelde aantallen te creëren arbeidsplaatsen liggen boven hetgeen de laatste twee jaren werd behaald. Wij zagen ook dat deze streefgemiddelden de komende jaren feitelijk groter zullen moeten zijn (4.000 à 5.000 per jaar). Het zal dan ook noodzakelijk zijn, óm de paar jaar een flinke „motor” voor Zuid-Limburg te vinden. Verheugend is het, dat in New York wederom een acquisitiebureau wordt opgericht. Zolang E.F.T.A. en E.E.G. gescheiden blijven, zijn er ook nog wel kandidaten te vinden in Engeland en Scandinavië. Te hopen valt verder dat snel een conjunctuurverbetering intreedt.

Maastricht.

Drs. A. P. M. BRANS.

**N.V. VERZEKERINGSBANK "VICTORIA"
N.V. SCHADEVERZEKERING MAATSCHAPPIJ "VICTORIA-VESTA"
Keizersgracht 122-130, Amsterdam**

De directie van deze maatschappijen zoekt voor de algehele leiding van haar administratie een

ACCOUNTANT OF ECONOOM

Deze functionaris zal de verantwoordelijkheid dragen voor de organisatie van de administratieve informatiestroom in ons bedrijf. De vacature is ontstaan door de promotie van de huidige accountant binnen het concern van de Nationale-Nederlanden waarvan wij deel uitmaken. De nieuwe functionaris zal door zijn voorganger gesteund worden, met name bij de doorvoering van de automatisering, waarvoor een computer 360-30 beschikbaar is. In onze administratie zijn 400 beambten werkzaam. De problemen verbonden aan de overschakeling op de computer worden in een sfeer van goede samenwerking opgelost. Gezocht wordt een krachtige persoonlijkheid met een grondige kennis van moderne administratieve technieken en gevoel voor teamwork, terwijl hij op een ervaring van enkele jaren in een leidinggevende functie moet kunnen wijzen. Leeftijd bij voorkeur niet boven 40 jaar.

Met de hand geschreven sollicitatiebrieven vergezeld van een recente pasfoto voor 20 november a.s. te richten aan de Nederlandse Stichting voor Psychotechniek, Wittevrouwenkade 6, Utrecht onder nummer ESB 24286.

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

DE oktoberultimo-opvragingen van tegoeden in rekening-courant, tot uiting komend in een stijging van de bankbiljettencirculatie met f. 307 mln., werd slechts ten dele gecompenseerd door een overschot van betalingen boven ontvangsten van de Staat. Aangezien de kasreserve der banken zich nu reeds lange tijd op een minimum niveau bevindt, waardoor deze als buffer volledig is uitgeschakeld, zou men, zoals de laatste tijd gebruikelijk was geworden, een vergroot beroep op De Nederlandsche Bank verwachten. Dit heeft niet plaats gehad. Integendeel, op de opgenomen voorschotten in rekening-courant werd nog een bedrag van f. 154 mln. afgelost bij een onveranderde stand van de post discounteringen. Het evenwicht in de markt werd tot stand gebracht door gebruik te maken van buitenlandse liquiditeiten. Voor f. 352 mln. valuta vond afdracht aan de Centrale Bank plaats.

In de afgelopen weken schijnen de verruimende factoren enigszins de overhand te hebben gekregen. Dit is zeker het geval ten aanzien van de bankpapieromloop, die wederom is gaan teruglopen. Wellicht dat ook het tegoed van 's Rijks Schatkist een daling heeft ondergaan, een verschijnsel dat na de groei als gevolg van de inning van de vennootschapsbelasting in deze tijd van het jaar doorgaans optreedt.

De concentratie in het bankwezen is nog niet tot stand gekomen. Begin oktober meldden de Nederlandse Overzee Bank en de Bankierscompagnie, de houdstermaatschappij van het kapitaal van Mees & Zoonen en Hope & Co., hun voornemen tot nauwe samenwerking te komen. In de afgelopen week werd bericht, dat de Nederlandse Middenstandsbank een bod heeft gedaan op de Haarlemse Oscar Smits Bank, een instelling die zich vooral met financiering van onroerend goed bezig houdt. In deze samenwerking wordt ook een dochterinstelling van Oscar Smits betrokken, de Nederlandse Bouwbank. Klaarblijkelijk heeft De Nederlandsche Bank geen bezwaren tegen deze fusies. Wel zal het steeds moeilijker worden te beoordelen of verdergaande concentratie een verbetering inhoudt van de structuur van het Nederlandse bankwezen.

Tussen het aanhouden van een creditrekening bij een bank en het verlenen van krediet is bij een aantal Nederlandse banken een nauw verband gelegd. Wanneer men zijn salaris op een speciale rekening laat storten, door de één rente-girorekening, door een ander salarisrekening genoemd, komt men in aanmerking voor een krediet tot een bepaald maximum. Deze kredieten liggen in de persoonlijke sfeer en dienen consumptieve doeleinden. Zij zijn derhalve verwant met de reeds enige jaren bestaande

persoonlijke leningen. In de Verenigde Staten is de combinatie van een persoonlijk krediet en een creditrekening reeds een oud verschijnsel.

KAPITAALMARKT

BIJ de Nederlandsche Credietverzekering Maatschappij waren sinds de oprichting in 1925 weliswaar buitenlandse verzekeringmaatschappijen en banken geïnteresseerd, doch de Amsterdamsche Bank speelde een hoofdrol. Na de tweede wereldoorlog werd de Duitse deelneming door 18 Nederlandse schadeverzekeringmaatschappijen overgenomen en in 1955 werd de basis nog verder verbreed door 7 Nederlandse banken als aandeelhoudster op te nemen. Thans heeft opnieuw een verruiming plaats gehad door het toetreden van het georganiseerd boerenleenbankwezen en enige banken, waarvan een aantal kleinere, die nog niet tot de kring behoorden. Deze nauwe banden met enerzijds het bankwezen en anderzijds het verzekeringwezen schenkt de Credietverzekering Maatschappij een ondergrond, die als een vruchtbaarder bodem kan worden beschouwd waarop de kredietverzekering in ons land, vooral met betrekking tot de exportkredieten, voor een belangrijk deel kredieten op middellange termijn in verband met de export van kapitaalgoederen, zich verder zal kunnen ontwikkelen.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1966	H. & L. 1967	27 okt. 1967	3 nov. 1967
Algemeen	270	350 — 268	346	339
Internationale concerns	351	471 — 343	467	454
Industrie	269	340 — 270	337	334
Scheepvaart	108	121 — 103	108	104
Banken en verzekering	154	188 — 155	184	181
Handel enz.	138	166 — 138	161	157

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).			
Philips	f. 78,70	f. 112,70	f. 105,20
Unilever, cert.	f. 86	f. 105,80	f. 105,20
Kon. Petroleum	f. 122,40	f. 143,20	f. 140,30
A.K.U.	f. 53,80	f. 62,30	f. 61,20
K.L.M.	f. 352	f. 280	f. 262
Hoogovens, n.r.c.	f. 55,60	f. 105	f. 101,60
E.M.S., nieuwe	—	f. 37,70	f. 33,80
Zout-Organon	—	f. 155,20	f. 153
Robeco	f. 193	f. 224,20	f. 217,70
New York.			
Dow Jones Industrials	786	888	857
Rentestand.			
Langlopende staatsobligaties b)	6,43	6,23	6,30
Aandelen: internationalen b) ..	5,0	.	.
lokale b)	5,1	.	.
Disconto driemaands schatkist-papier	5	4½	4½

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. JONGMAN.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

Recente publikaties

G. J. M. Vlak: Het Nederlandse valuta-egaliseringsfonds 1936-1940. Schriks' Drukkerij, Asten (N.-B.) 1967, 192 blz.

De heer Vlak, onlangs tot lector benoemd aan de Nederlandse Economische Hogeschool, verkreeg met dit proefschrift op 16 maart 1967 zijn doctorsgraad aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg. Promotor was

Prof. Dr. H. W. J. Bosman. Inhoud: Inleiding — Hfdst. I. Enkele beschouwingen over de theorie der valuta-egaliseringsfondsen — Hfdst. II. De instelling van het Nederlandse valuta-egaliseringsfonds — Hfdst. III. Het Nederlandse valuta-egaliseringsfonds gedurende de eerste periode — Hfdst. IV. Het Nederlandse valuta-egaliseringsfonds gedurende de tweede periode — Hfdst. V. Het Nederlandse Fonds en zijn doelstellingen — Bijlagen — Summary — Geraadpleegde literatuur.

International Chamber of Commerce: Export Marketing Research. I.C.C. Brochure 246. Parijs 1967, 28 blz.

Idem: How Marketing Research Helps Developing Countries. I.C.C. Brochure 247. Parijs 1967, 36 blz.

Rapporten van het I.C.C. Committee on Marketing Research, samengesteld door de rapporteur, Roderick Dolton van Imperial Tobacco Company.

DIRECTEUR FINANCIËLE INSTELLING

Ten behoeve van een zeer bekende financiële onderneming in het westen van het land wordt — in verband met pensionering van één der directeurs — contact gezocht met belangstellenden voor de

DIRECTIE-OPVOLGING

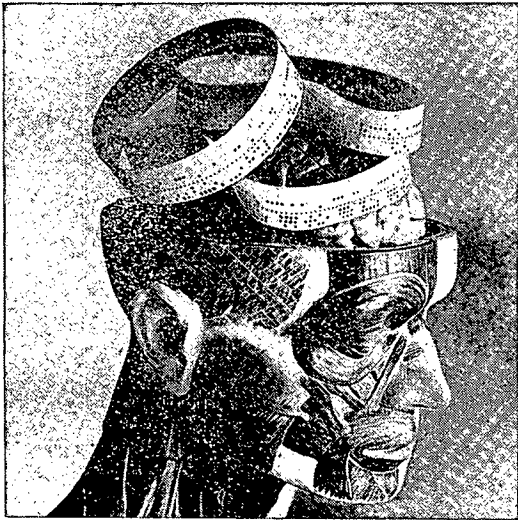
Voor de vervulling van deze functie wordt gedacht aan iemand met de volgende kwaliteiten :

- academisch niveau
- commerciële ervaring
- gewend om onderhandelingen te voeren, ook over grote projecten
- leeftijd circa 45 jaar.

Bekendheid met credietverlening en onroerend goed strekt tot aanbeveling. Belangstellenden wordt verzocht zich voor het verschaffen en verkrijgen van nadere inlichtingen bij voorkeur schriftelijk in verbinding te stellen met:

*Mr. H. Luijk, Adviseur voor Directie-organisatie,
Nachtegallaan 6, Wassenaar.*

Gerekend kan worden op volledige discretie. Pas na uitdrukkelijke toestemming van de reflectant zal diens identiteit aan de opdrachtgever bekend worden gemaakt.

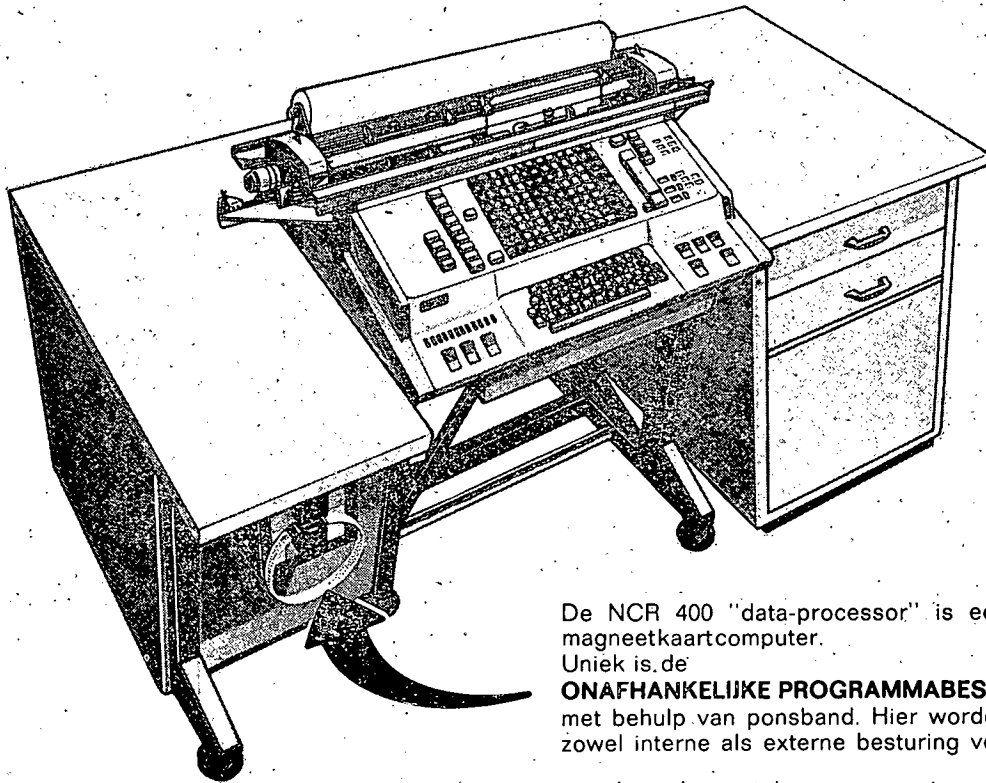

De NCR 400

"data processor"...

de magneetkaartcomputer
met onafhankelijke
programmabesturing

14488 CV

De NCR 400 "data-processor" is een nieuwe magneetkaartcomputer.

Uniek is de

ONAFHANKELIJKE PROGRAMMABESTURING

met behulp van ponsband. Hier worden de voordelen van zowel interne als externe besturing verenigd.

- onbeperkt aantal programmastappen ● foto-elektrische inlezing ● snelle programma-overdracht ● eenvoudige programmeer-techniek

De verwerkingseenheid is een combinatie van een "INTERN" MAGNEETSCHIJFGEHEUGEN en een "EXTERN" MAGNEETKAARTGEHEUGEN en kan tevens alle rekenkundige bewerkingen uitvoeren en logische beslissingen nemen op basis van vergelijking.

Het onbeperkte geheugen en de **lage aanschaffingsprijs (v.a. f 85.000.-)** brengen de NCR 400 "data-processor" binnen het bereik van elk type bedrijf of instelling.

NCR NEDERLAND - n.v. Nationaal Kasregisters
Paulus Potterstraat 4, Amsterdam, telefoon 732655.

N C R

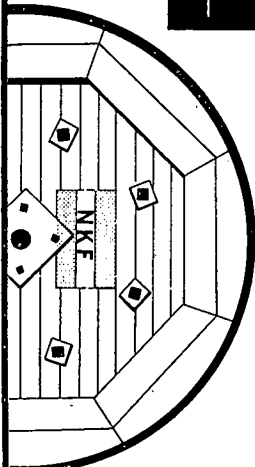
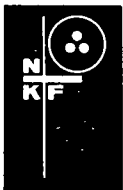

NMB HELLER FACTORING

Kromme Nieuwe Gracht 6, Utrecht telefoon 030-13143

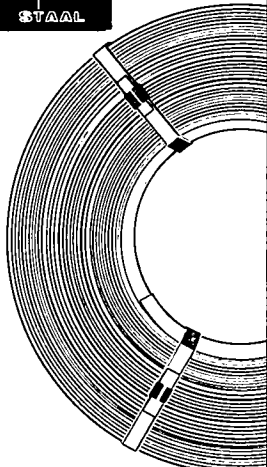
N 22

KABELS
voor
sterkstroom
en
telecommunicatie

STAALDRAAD
walsdraad/
getrokken draad

STAALBAND
warm en koud
gewalst

**N.V. NEDERLANDSCHE
KABELFABRIEKEN DELFT**

**Beoefen
uw
lievelingssport
in naburig
Duitsland.
Dat
maakt
uw vakantie
langer
en uw
long-weekend
tot een
vakantie.**

De kiene wintersporter die liever skiet dan reist, wint elk jaar minstens 2 extra vakantiedagen door naar de wintersportcentra in de naburige Duitse bergen te gaan. Binnen enkele uren bent u met trein of auto op de ideale ski-terreinen in Sauerland, Harz of Eifel. Het Duits Reis-Informatiebureau verstrekt u vanaf half december elke donderdagmiddag telefonisch (020-241293) alle inlichtingen over wegentoestand, ski-terreinen, sneeuwval, enz. Heerlijk, zo'n long-wintersport-weekend met volop zon, sneeuw en een rustig verblijf in een rustiek gelegen comfortabel hotel in de bergen. Wilt u dieper Duitsland in, dan zijn gastvrij Beieren en het Zwarte Woud uitgelezen oorden om te skiën.

Ook de niet-skiër kan er tijdens zijn wintervakantie op heerlijke wandelingen of "relaxend" in een snel-bruinende zon, genieten van een charmant, rijk gevarieerd landschap.

Stap eens binnen bij het Duits Reis-Informatiebureau!

COUPON Gaarne ontvang ik de gratis brochure "Winter in Duitsland". Ik heb interesse voor: Sauerland/Harz/Eifel/Beieren/Zwarte Woud. Ik reis per auto/trein/vliegtuig. (S.v.p. uw keus onderstrepen.)

naam

adres

woonplaats

Als brief gefrankeerd of op briefkaart geplakt opsturen naar: Duits Reis-Informatiebureau, Spui 24, Amsterdam.

Duits Reis-Informatiebureau
Spui 24, Amsterdam. Tel. 020-241293.